

MEI - JUNI 2020

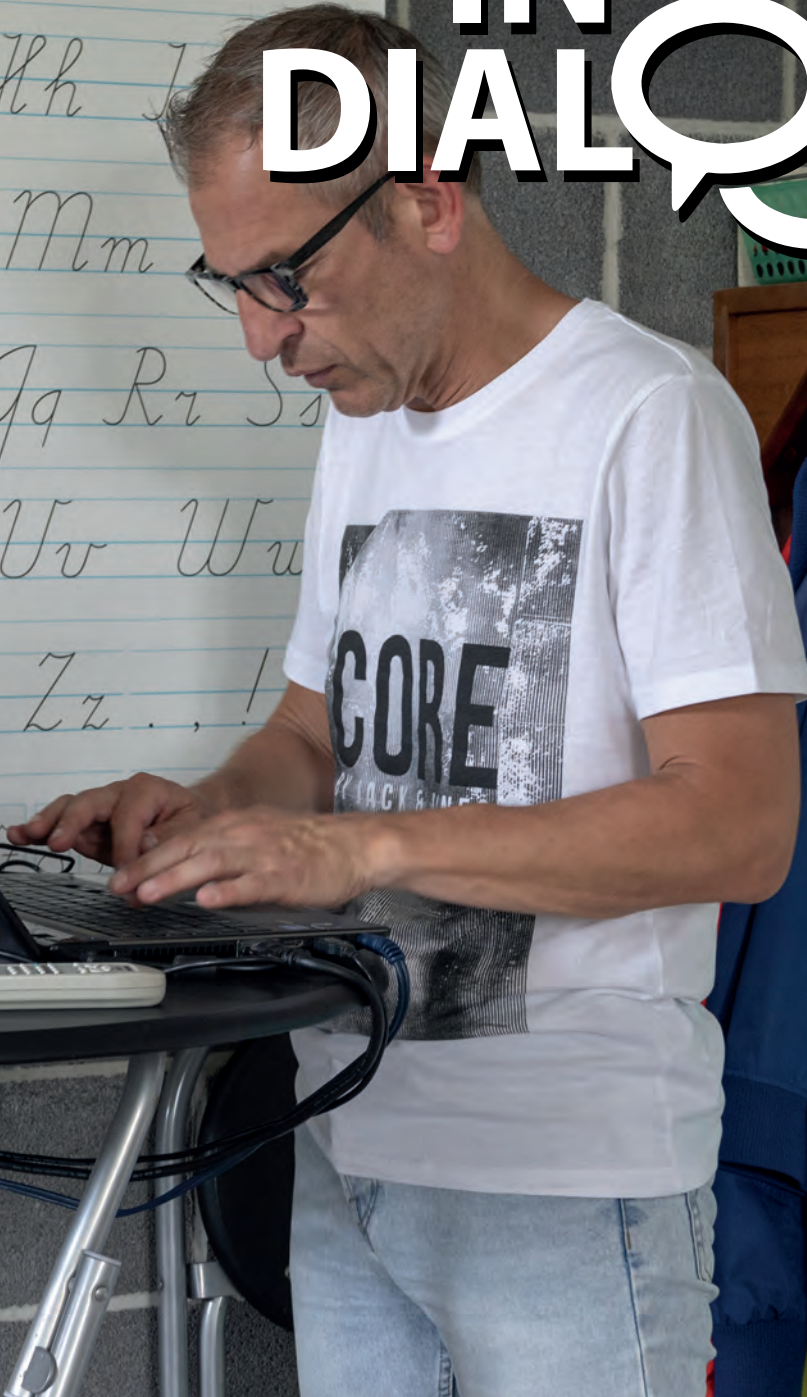

**KATHOLIEK
ONDERWIJS**
VLAANDEREN

5

IN DIALOG

TIJDSCHRIFT VAN KATHOLIEK ONDERWIJS VLAANDEREN
JAARGANG 4

Tweemaandelijks tijdschrift (verschijnt niet in juli en augustus)

P509707 • Afgiftekantoor: 2099 Antwerpen X • Afzender: Guimardstraat 1, 1040 Brussel

INHOUD

06 Je school door een kinderrechtenbril: de stem van de leerling telt!

Elk kind heeft recht op kwaliteitsvol onderwijs waarvoor het zijn unieke talenten kan ontplooiën. Daarvoor zijn de andere kinderrechten, zoals het recht op inspraak en participatie, onontbeerlijk. In de bouwsteen 'kinderrechten' in het *Vademecum zorgbreed en kansrijk onderwijs* verbinden we allerlei instrumenten, tools, voorbeelden en leerplandoelen aan de verschillende kinderrechten in een school.

12 Burgerschapsvorming door de ogen van je leerlingen. Ontwikkeling van het burgerschapskompas

De nieuwe leerplannen van Katholiek Onderwijs Vlaanderen dagen ons uit om onze visie op vorming explicieter te maken: wat is de identiteit van onze school? Wat voor burgerschap streven wij als schoolteam na? Om ook de stem van de leerlingen daarin te laten klinken, ontwikkelt Katholiek Onderwijs Vlaanderen een gestandaardiseerde leerlingbevraging met ondersteunende materialen.

18 Burgerschap in de katholieke dialoogschool: een inspirerend verhaal

Een katholieke school wil meer dan alleen een goede opleiding bieden. Ze doet haar leerlingen ook als mens in de samenleving groeien. Om dat opvoedingsideaal concreet te maken, onderzoeken een werkgroep en enkele proeftuinscholen op welke manier burgerschapsvorming kan helpen om de visie op vorming van Katholiek Onderwijs Vlaanderen te realiseren.

EN VERDER

26 **Onderwijs op afstand in de basisschool**

Door de maatregelen van de overheid om de verspreiding van het coronavirus af te remmen, zitten vele leerlingen voor weken thuis. We gaan na hoe schoolteams in het basisonderwijs kunnen gebruikmaken van afstandsonderwijs als krachtige leeromgeving, met de nodige aandacht voor verbondenheid en ontspanning.

04 Voorwoord: Onderwijs en werk: één lerend netwerk

24 Pro en Contra: Invulboeken

31 Boekrecensies

50 Geloven vandaag: Hoekstenen vormen

32 **Hoe het interdisciplinaire leerplan Natuur, ruimte & techniek realiseren? Een uitdaging voor lerarenteams eerste graad secundair onderwijs**

Het interdisciplinaire leerplan Natuur, ruimte & techniek is vanaf dit schooljaar beschikbaar voor scholen. Hoe kunnen leraren en scholen daarmee werken? Antwoorden aan de hand van bevindingen uit de literatuur brengen we samen met getuigenissen van schoolteams die een nascholingsproject volgden en daarbij ideeën, ervaringen en lesmaterialen uitwisselden.

38 **Algemene Verordening Gegevensbescherming, twee jaar later ...**

Sinds 25 mei 2018 is de Algemene Verordening Gegevensbescherming (AVG) in de hele Europese Unie van toepassing. Hoe gaan onderwijsinstellingen twee jaar later om met die wetgeving en welke klemtonen legt de toezichhoudende autoriteit? We kijken ook vooruit naar nieuwe uitdagingen.

44 **Energie-efficiëntie. Draag zorg voor het klimaat en bespaar geld**

Onderwijsinstellingen willen zeker zorg dragen voor het klimaat en zeer bewust omgaan met energie. Om besturen te ondersteunen om ondanks beperkte middelen en verminderde koopkracht goede beslissingen te nemen, organiseerde de Dienst Bestuur & organisatie een infonamiddag samen met verschillende partners. Hierbij een verslag en nuttige tips.

Beste lezer

Onderwijs en werk: één lerend netwerk

Op 3 maart nodigden we vertegenwoordigers van het onderwijs en de arbeidsmarkt uit op een netwerkevenement: Vlaams minister van Onderwijs Ben Weyts en Vlaams minister van Werk Hilde Crevits, politici en kabinetsmedewerkers, vertegenwoordigers van andere onderwijsverstrekkers, vakbonden, sectoren, het middenveld en overheidsadministraties. Ruim honderd aanwezigen maakten zo het lerend netwerk van onderwijs en werk zichtbaar. Nauwe samenwerking tussen onderwijs en werk is belangrijk: er is krapte op de arbeidsmarkt, het aantal knelpuntberoepen groeit en geregeld klinken er kritische vragen bij de vooropleiding die jongeren genoten hebben voor ze op de arbeidsmarkt terechtkomen. Hoe komen we het best tegemoet aan wat het bedrijfsleven wil? Is dat wel onze taak? Hoe bereiden we jongeren voor op hun toekomstige baan, als die op dit moment misschien nog niet eens bestaat?

We leiden geen metselaars op, maar mensen die metselen

Onderwijs is veel meer dan een opleiding aanbieden. We vormen kinderen en jongeren tot vrije en verantwoordelijke volwassenen. Die brede vorming is ook van belang voor de arbeidsmarkt. Jongeren verwerven algemene kennis, culturele achtergrond; ze ontwikkelen hun persoonlijkheid, ethisch bewustzijn en verantwoordelijkheidszin. Ze leren samenwerken en verwerven zogenaamde 'soft skills'. We wakkeren de 'goesting' om te leren aan. Daarbij worden we gedreven door ons eigentijds-tegendraads pedagogisch project van de katholieke dialoogschool.

Uiteraard gaan we voor kwaliteitsvol en ambitieus onderwijs. Onze leerplannen toetsen we aan de eisen die de overheid formuleert. Al is het lijstje van eindtermen algemene vorming zo ambitieus dat onder andere onze STEM-opleidingen zich openlijk afvragen of ze in de toekomst überhaupt nog toekomen aan datgene wat ze zo kenmerkt: toegepaste fysica, engineering en ontwerp, chemie, lab, elektriciteit, elektronica, sterkteleer, mechanica ...

De relatie tot de arbeidsmarkt wordt verbijzonderd in arbeidsmarktgerichte opleidingen: naast algemene vorming verwerven leerlingen er ook beroepskwalificaties. In een optimale situatie worden die onderwijskundig vertaald in curriculumdossiers. Zo wordt de taal van de arbeidsmarkt begrijpelijk voor het onderwijs. Omgekeerd leert werk de taal van het onderwijs: de dynamiek van vorming, sterk leerlinggericht, waarbij we breed inzetten op de toekomst van de jongere. Het is van belang dat we elkaars taal leren begrijpen, misschien zelfs leren spreken. Enkel zo kunnen we tot een gemeenschappelijk verhaal komen.

Duaal leren

Onderwijs en werk werken nauw samen bij duaal leren. We geloven in duaal leren als volwaardige leerweg in verschillende onderwijsvormen en -niveaus. Het is een groeiproces, zowel bij scholen als bij bedrijven, dat een heuse cultuuromslag vraagt. We pleiten voor een sterk merk: beter kwaliteit dan kwantiteit. Er zijn nog voldoende uitdagingen: we willen zorgen voor meer instroom; duaal leren uit-

breiden naar het volwassenenonderwijs; we willen zorgen voor voldoende kwalitatieve en duurzame leerwerkplekken, zodat er een goede match is tussen opleiding en leerwerkplek, tussen leerling en leerwerkplek. Scholen hebben nood aan ondersteuning. Dat kan het best via de pedagogische begeleiding. De aangekondigde besparingen leggen dan ook een bijkomende hypotheek op duaal leren. Ten slotte pleiten we voor een duidelijke toekomst voor de kwetsbaarste leerlingen uit het deeltijds beroeps onderwijs, voor wie er geen plek is in duaal leren. Het gaat dan om leerlingen die niet arbeidsbereid en niet arbeidsrijp zijn, en die dus niet in aanmerking komen voor duaal leren. Hun geen toekomst bieden, leidt tot meer niet-gekwalficeerde uitstroom.

Sectorconvenanten

De sectorconvenanten 2021-2022 zijn in voorbereiding. Die convenanten hebben onder meer tot doel dat onderwijs en arbeidsmarkt beter op elkaar aansluiten. Ook daarbij is de uitdaging om van bij het begin elkaars taal te leren begrijpen en te spreken, om een gemeenschappelijk verhaal te schrijven.

Goed overleg tussen de sectoren en de onderwijspartners helpt de zaken vooruit. We willen graag co-creëren bij de opmaak, de uitvoering en de evaluatie van de sectorconvenanten. Dat is nu niet gegarandeerd en door tijdsdruk vaak onmogelijk. De initiatieven van de sectoren moeten complementair zijn aan de opdracht van de pedagogische begeleiding. We ijveren ervoor dat sectorconvenanten de hervormingen in het onderwijs mee ondersteunen. We zien zelf deze prioriteiten: duaal leren, het professionaliseren van leraren en het ontwikkelen van ondersteunend materiaal.

Levenslang en levensbreed leren

Vlaanderen scoort erg laag als het gaat om levenslang en levensbreed leren. Het volwassenenonderwijs wil een sterkere rol spelen in kwalificerende trajecten voor werkenden. Het klopt dat ons kwalificerend aanbod op dit ogenblik heel erg gericht is op werkzoekenden. Tegelijkertijd leven en werken we in een alsnar sneller evoluerende samenleving. De behoefte aan om- en bijscholing zal de volgende jaren alleen maar groeien. Het volwassenenonderwijs vraagt dan ook om mogelijkheden om een aantrekkelijk en flexibel aanbod voor die doelgroepen te kunnen bieden.

Onderwijs en werk: één lerend netwerk

In het Nederlands heeft het woord 'leren' twee betekenissen: iemand iets aanleren, maar ook zelf iets leren. Laten we, partners in onderwijs en in werk, elkaars taal beter leren begrijpen, misschien zelfs spreken, zodat we een gemeenschappelijk verhaal kunnen schrijven. Zo dragen we, vanuit onderwijs en de sectoren, samen verantwoordelijkheid voor de jongeren en volwassenen die met hun dromen en verwachtingen bij ons aankloppen om hun toekomst mee vorm te geven.

Lieven Boeve
Directeur-generaal
Katholiek Onderwijs Vlaanderen

JE SCHOOL DOOR EEN KINDERRECHTENBRIL: de stem van de leerling telt!

Elk kind heeft recht op onderwijs. Dat recht omvat niet alleen de organisatie van en de toegang tot het onderwijs. Het houdt ook in dat scholen kwaliteitsvol onderwijs verstrekken. Het gaat om onderwijs dat de persoonlijkheid en de unieke talenten van elk kind helpt te ontplooiën, dat een kind voorbereidt op het leven in de samenleving en het vormt tot een kritische en zelfbewuste burger. Daarvoor zijn de andere kinderrechten, zoals het recht op inspraak en participatie, onontbeerlijk: laat je leerlingen actief bijdragen en participeren aan het schoolleven, creëer een veilige omgeving om hun mening te vormen en luister bovenal naar je leerlingen. In de bouwsteen 'kinderrechten' in het *Vademecum zorgbreed en kansrijk onderwijs* verbinden we allerlei instrumenten, tools, voorbeelden en leerplandoelen aan de verschillende kinderrechten in een school.

Het Kinderrechtenverdrag

Fundamenteel is het internationaal verdrag over de rechten van het kind, het Kinderrechtenverdrag. Op de websites van het Kinderrechtencommissariaat, de Kinderrechtencoalitie en de Kinderrechtenschool vind je het verdrag geschreven op maat van je leerlingen. Zo kunnen je leerlingen op een laagdrempelige wijze kennismaken met het verdrag. Gebruik de actualiteit en dagelijkse situaties om de rechten uit het verdrag aan bod te laten komen. Samen nadenken over rechten en verantwoordelijkheden geeft inzicht over de impact van hun doen en laten. Het leert hen op een respectvolle manier op te komen voor hun eigen rechten, maar ook voor die van anderen.

Fundamentele mensenrechten op maat van minderjarigen

Het Kinderrechtenverdrag kwam tot stand in 1989, door - onder meer - het veranderde kindbeeld. Het kind werd niet langer gezien als iemand die alleen maar bescherming en zorg nodig heeft, maar als een volwaardige drager van rechten en plichten. Een kind moest mogelijkheden krijgen om voor zichzelf en zijn rechten op te komen, om zelfstandig beslissingen te kunnen nemen.

De kinderrechten zijn de universele mensenrechten, maar dan op maat van minderjarigen, kinderen jonger dan 18 jaar. Mensenrechten zijn de fundamentele rechten en vrijheden die voor iedereen gelden, zonder enig onderscheid. Ze vormen basisstandaarden voor een menswaardig leven, maar ze ontplooiën ook onze eigenschappen als mens, zoals onze intellectuele capaciteiten en unieke talenten.

Participatierechten

Sommige rechten in het Kinderrechtenverdrag bieden kinderen de nodige bescherming of helpen voorkomen dat ze in kwetsbare situaties terechtkomen, andere rechten bieden hun voorzieningen en kansen. Toch zijn kinderen meer dan een groep die bescherming nodig heeft.

Ze zijn volwaardige burgers die zelf beslissingen kunnen nemen. Ze hebben ook participatierech-

ten. Die rechten laten kinderen toe een autonome actor te zijn, zodat ze kunnen meepraten en beslissen over hun leven. Ze zorgen ervoor dat kinderen effectief gehoord en beluisterd worden in beslissingen die over hen gaan.

De concrete participatierechten uitgelicht

- Kinderen moeten vrij hun mening kunnen geven over beslissingen die hun aangaan. Je houdt rekening met de mening van het kind in overeenstemming met zijn leeftijd, maturiteit en mogelijkheden;
- Kinderen moeten passende informatie krijgen om hun mening te kunnen vormen en uiten;
- Kinderen moeten hun geloofsovertuiging vrij kunnen belijden, met respect voor de leidende rol van hun ouders, maar ook met hun eigen groeiende capaciteiten;
- Kinderen moeten vreedzaam met anderen kunnen samenkomen en verenigingen kunnen oprichten of er zich bij aansluiten.

Vier kinderrechten als rode draad

In het Kinderrechtenverdrag zijn er vier rechten die alle verschillende kinderrechten met elkaar verbinden. Die vier rechten moet je bij elk kindrecht voor ogen houden. Eén van die vier leidende principes is het participatierecht: het ►

recht van elk kind om zijn mening te uiten en om gehoord te worden. Inspraak en participatie zijn dus wezenlijke principes, ook in het onderwijs. In die context kunnen we de vier rechten vertalen in de volgende principes.

Er is geen plaats voor discriminatie op onze school

Alle kinderen hebben dezelfde rechten, zonder enige uitzondering. Als school onderneem je positieve acties om alle rechten van je leerlingen te bevorderen, hun gelijke kansen te geven en hen te beschermen tegen om het even welke vorm van discriminatie of vooroordeel. Dat uit zich bijvoorbeeld in het antipestbeleid dat je op jouw school voert, maar ook in hoe je je als school profileert bij inschrijvingen met een warm onthaal voor iedereen.

Van discriminatie is er sprake, wanneer een leerling in een gelijkaardige situatie minder goed behandeld wordt op grond van zijn herkomst, handicap, geslacht, geloof of levensbeschouwing, leeftijd, seksuele geaardheid ...

Discriminatie

- De inschrijving van een leerling met een mobiliteitsbeperking (bijvoorbeeld in een rolstoel of met een scootmobiel) weigeren zonder de afweging te maken of de nodige aanpassingen redelijk zijn.
- Enkel voor leerlingen met een officiële diagnose remediërende of differentiërende maatregelen nemen. Zo mag alleen de leerling die met een autismespectrumstoornis (ASS) is gediagnosticeerd een hoofdtelefoon gebruiken als hij individuele werkjes maakt.

Er is geen sprake van discriminatie, als er een objectieve en redelijke verklaring is voor het verschil in behandeling of als het gaat om een ongelijke behandeling in omstandigheden die niet met elkaar te vergelijken zijn.

Geen discriminatie

- Voor de veiligheid van de leerlingen is het dragen van een hoofddekkel niet toegelaten tijdens de les lichamelijke opvoeding.
- Een leerling met dyslexie krijgt meer tijd om een toets af te leggen.

Bij elke beslissing op onze school nemen we de belangen van de leerling(en) als eerste in overweging

Elk kind heeft het recht om zijn belangen centraal te stellen bij alle maatregelen of beslissingen die hem aanbelangen. Dat is nodig om zijn harmonische ontwikkeling te verzekeren en ervoor te zorgen dat het effectief kan genieten van al zijn kinderrechten.

Ook op school respecteer je dat, maar wat is het belang van de leerling juist? Dat hangt af van geval tot geval. Het is een flexibel en dynamisch concept. Het vereist een beoordeling in de specifieke context. Je houdt rekening met de sociale en culturele context waarin de leerling opgroeit (bijvoorbeeld veilige thuisomgeving, afwezigheid van ouders) en zijn individuele karaktertrekken (bijvoorbeeld leeftijd, maturiteit, geslacht, huidig cognitief, sociaal en emotioneel functioneren). Daarbij weeg je ook nog enkele relevante elementen af, zoals identiteit, veiligheid, recht op gezondheid of onderwijs ... Je gaat na welk(e) element(en) in dat concrete geval zwaarder doorwegen.

Weliswaar is het perspectief van de leerling daarbij cruciaal. De leerling kan het best zelf invulling geven aan wat zijn belangen zijn. Betrek de leerling en houd rekening met zijn standpunt door er een passend belang aan te hechten. 'Passend' heeft te maken met zijn leeftijd, rijpheid en mogelijkheden. Desnoods voorzie je in de nodige redelijke aanpassingen om ervoor te zorgen dat de leerling volwaardig kan participeren aan de beoordeling van zijn belangen.

Beoordeling van het belang van de leerling

- Bij onenigheid tussen de ouders over de begeleiding van hun kind;
- In de afweging van de redelijkheid van aanpassingen voor een leerling met specifieke onderwijsbehoeften;
- In de situatie waarin een zwangere minderjarige leerling haar klastitularis toevertrouwt dat ze een abortus wil laten uitvoeren en niet wil dat haar ouders het weten.

Al onze leerlingen hebben het recht om menswaardig te leven en zich te ontwikkelen

Elk kind heeft recht op een menswaardig leven. Dat heeft niet alleen te maken met zijn basisbehoeften (bijvoorbeeld onderdak, voedsel, kleding), maar ook met zijn kansen tot leren en zich ontwikkelen. Voor scholen kan dat het creëren van een veilige omgeving zijn. In die veilige omgeving kunnen leerlingen zich volledig en harmonisch ontwikkelen en kun je hun aanbieden wat ze nu en later nodig hebben om verantwoord en volwaardig te leven in de samenleving.

Participatief beleid maken voor je leerlingen

- Bouw een sterk netwerk op met de welzijnssector en het lokale bestuur.
- Verlaag financiële drempels naar cultuur en ontspanning. Geef bijvoorbeeld informatie over de UiTPAS.
- Werk een geïntegreerd beleid op leerlingenbegeleiding uit.
- Werk samen met je leerlingen aan een antipestbeleid.

De kinderrechten zijn de universele mensenrechten, maar dan op maat van minderjarigen.

Elke leerling heeft het recht om zijn mening te uiten en om gehoord te worden

Elk kind heeft het recht om zijn mening vrij te uiten over alles wat hem aangaat. Met die mening wordt passend rekening gehouden, in overeenstemming met zijn ontwikkelende vermogens. Dat is een van de participatierechten.

Hoe rijper de leerling, hoe meer rekening je met zijn mening zult houden. Het VN-comité voor de rechten van het kind stelt vast dat hoe meer een kind weet, heeft meegemaakt en begrijpt, hoe meer de ouder of andere juridische verantwoordelijken hun aansturing en begeleiding moeten omzetten in geheugensteuntjes en advies, en later zelfs in een gesprek op gelijke voet (*Algemene Commentaar nr. 14 van 29 mei 2013, p. 16*). Ook als school kun je daarmee concreet aan de slag.

Een participatief schoolklimaat garanderen

- Sta open voor dialoog met je leerlingen over alle onderwerpen die hun aanbelangen: over zichzelf, de klas- en lesorganisatie, leefregels op school, het schoolbeleid, het klimaat, de wereld ... Laat hen effectief aan het woord.
- Bied de nodige ruimte, tijd en materiaal. Denk na over het doel van het gesprek en hoe de leerlingen daartoe kunnen bijdragen.
- Geef je leerlingen nuttige en gepaste informatie om hun mening te kunnen vormen.
- Creëer een veilige omgeving voor je leerlingen om in dialoog te gaan en zorg ervoor dat iedereen eraan kan deelnemen.
- Beschouw je leerlingen als volwaardige partners in beslissingen. Neem hun mening altijd ernstig. Laat ze ook effectief mee de beslissing nemen.

Het schoolreglement

De participatierechten zitten vervat in je schoolreglement. Denk maar aan de oprichting van de leerlingenraad of het overleg over redelijke aanpassingen.

Maak ook ten volle gebruik van participatie bij de opmaak van of bij wijzigingen aan je schoolreglement. Overleg op de schoolraad is in elk geval decretaal verplicht. Een leuke oefening met (enkele) leerlingen is om je schoolreglement volledig kinderrechten-proof te maken. Je kunt ook nadenken over een apart leerlingenreglement, op maat van je doelgroep (bijvoorbeeld per graad, met pictogrammen, korte zinnen). Stel dat reglement samen met hen op. Leefregels die gedragen worden door de leerlingen, zullen doorgaans beter aanvaard en nageleefd worden.

De dagelijkse praktijk

Basishouding van elke leraar

De kinderrechten vormen de spiegel voor het handelen van elke leraar. Ze stellen duidelijke grenzen en vormen daarmee ook zijn basishouding. Wat de leraar voorleeft, geeft hij door. Sta open voor inspraak en luister naar de ideeën, vragen, meningen, problemen en bezorgdheden van je leerlingen. Geef hun daartoe heldere en betrouwbare informatie op hun maat en schenk hun ook het vertrouwen en de geborgenheid om het woord te nemen. Werk eventueel met een ideeënbus, placemat, proactieve cirkel of leerlingendebat.

Op klasniveau

Zelfreflectie en peer assessment

Reflecteer met je leerlingen over hun leerproces en blik vooruit naar wat meer aandacht vraagt. Maak hen eigenaar van hun eigen leerproces. Dat kan in een gesprek, maar ook schriftelijk door hen zelf hun werkhouding, hun taak of toets te laten evalueren. Of leer je leerlingen elkaar beoordelen na een groepswork of presentatie.

Kinderen zijn volwaardige burgers die zelf beslissingen kunnen nemen.

Leerlingencontact

Je kunt ook meer formele contacten organiseren waarin je met je leerling(en) in gesprek gaat. Het doel is om écht met de leerling te praten. De leerling wordt uitgenodigd om zelf aan het woord te zijn en te reflecteren op zijn leer- en ontwikkelingsproces. De leerling krijgt feedback. Je spreekt eventueel ook acties af waar je samen aan zult werken.

Op schoolniveau

Formele spreekbuis

Voor beslissingen die voor de hele schoolbevolking van belang zijn, kun je werken met een formele spreekbuis, zoals een kinder- of jongerenparlement of leerlingenraad. In bepaalde gevallen is de oprichting van een leerlingenraad decretaal verplicht. Je kunt je leerlingen inschakelen om het beleid op school mee vorm te geven. Het pedagogisch project, waarin de kinderrechten ingebed zijn, vormt dan het kader waarbinnen de leerlingen nadenken over bijvoorbeeld schoolactiviteiten, schoolprojecten, schoolverbeteringen of het gezondheidsbeleid.

Inspraak bij herstel en sanctionering

Bij de aanpak van conflicten is de investering in dialoog en verbinding onontbeerlijk. Bij een herstelgerichte benadering van conflicten peil je eerst bij de betrokken leerlingen naar wat er precies is gebeurd, welke gedachten en gevoelens daarbij spelen en wat er nodig is om de relatie te herstellen of het opnieuw goed te maken. Je laat de leerlingen aan het woord en laat hen zelf zoeken naar oplossingen.

Je kunt daarbij inzetten op vormen van *peer support*, zoals leerlingbemiddeling, waarbij de leerlingen die verwickeld zijn in een onderling conflict samenwerken om dat conflict op te lossen met de hulp van een neutrale leerling die de rol van bemiddelaar op zich neemt. Een medewerker van de Vlaamse Scholierenkoepel kan dat concept in jouw school mee vormgeven (www.deconflixers.be).

Inspraak en participatie zijn wezenlijke principes, ook in het onderwijs.

Ook als je een sanctie oplegt, is het belangrijk om kinderen eerst te horen. Geef hun de kans om hun zegje te doen. In tuchtzaken moet de school in een moment voorzien waarop de leerling de kans krijgt om zijn verhaal te doen en eventueel op-

lossingen voor te stellen (bijvoorbeeld bezwaren afzwakken, beschuldigingen ontkrachten, fouten toegeven, schuldbesef hebben of bereidheid tot herstel tonen). Vooraf moeten de ouders en de leerling het tuchtdossier kunnen inkijken om zich voor te bereiden op dat tuchtgesprek. Ze moeten weten wat de klassenraad adviseert en op welke gedragingen en feiten de directeur of zijn afgevaardigde zich in het tuchtdossier baseert.

Droom groot, begin klein

Duidelijk is dat inspraak en participatie als kinderrechten erg belangrijk zijn. Het is één van de leidende principes in het Kinderrechtenverdrag. Dat betekent dat je ze bij de realisatie van elk kinderrecht in acht neemt.

Een positief, warm en communicatief schoolklimaat levert bovendien tal van voordelen op. Je verhoogt niet alleen het welbevinden en zelfvertrouwen van je leerlingen, maar stimuleert ook hun motivatie en betrokkenheid. Leerlingen krijgen een groter verantwoordelijkheidsgevoel. Ze leren samen te werken, kritisch te zijn en keuzes te maken. Ze ontwikkelen hun sociale vaardigheden en zelfregulerend vermogen. Het zorgt er ook voor dat je schoolbeleid beter aansluit bij de behoeften van de leerlingen en creëert een breder draagvlak voor beslissingen en afspraken.

Wil je de participatierechten op jouw school (nog) meer in de verf zetten, begin dan bij het schoolteam. Denk samen na wat je wilt realiseren. Neem een kijkje in je schoolreglement en integreer het – stap voor stap – in je dagelijkse werking, samen met je leerlingen.

Achtergrondinformatie, voorbeelden en instrumenten om te werken rond kinderrechten op jouw school vind je in de bouwsteen kinderrechten in het *Vademecum zorgbreed en kansrijk onderwijs*.

Kaat Hendrickx

kaat.hendrickx@katholiekonderwijs.vlaanderen
Stafmedewerker Dienst Lerenden

BURGERSCHAPSVORMING DOOR DE OGEN VAN JE LEERLINGEN.

Ontwikkeling van het burgerschapskompas

De nieuwe leerplannen van Katholiek Onderwijs Vlaanderen dagen je uit om je visie op vorming explicieter te maken: wat is de identiteit van onze school? Wat voor burgerschap streven wij als schoolteam na? Waarin kunnen we als katholieke dialoogschool nog groeien? In dat proces mag de stem van je leerlingen niet ontbreken. Katholiek Onderwijs Vlaanderen ontwikkelt het burgerschapskompas, een gestandaardiseerde leerlingbevraging met ondersteunende materialen. Vanaf het schooljaar 2020-2021 is het burgerschapskompas beschikbaar.

Je wilt je leerlingen vormen, zodat ze het beste van zichzelf kunnen geven in de wereld van morgen. Je schoolklimaat, de projecten op school, maar ook wie je bent als bestuurslid, directeur, leraar of zorgcoördinator dragen bij aan de vorming van leerlingen. Vanuit de schooleigen visie geef je richting, bepaal je nieuwe prioriteiten, projecten en acties. Soms merk je dat leerlingen niet zo betrokken zijn bij die acties als je gehoopt had. Hoe komt dat? Hoe wordt je school ervaren door je leerlingen? Hoe voelen ze zich op school? Veel van ons bewuste gedrag wordt immers gestuurd door onbewuste gevoelens en percepties. En het is net op dat onbewuste waar we soms moeilijk de vinger op kunnen leggen.

Om je inzicht te bieden in de burgerschapsvorming op jouw school, werkt Katholiek Onderwijs Vlaanderen aan de ontwikkeling van het burger-

schapskompas. Leerlingen uit de derde graad van het basisonderwijs of de eerste graad van het secundair onderwijs kunnen die vragenlijst invullen. De vragen (items) worden ontwikkeld op basis van de pijlers van inspirerend burgerschap op school, geclusterd in zestien schalen, en zijn ingedeeld in twee rubrieken:

Schoolklimaat. Bijvoorbeeld: hoe ervaren je leerlingen de leraren? Wat vinden ze van regels en afspraken? Merken ze de inspanningen die je doet?

Leerlingattitudes. Bijvoorbeeld: wat vinden je leerlingen van diversiteit en levensbeschouwing? Hoe gaan zij om met anderen? Die schalen kun je verbinden met specifieke leerplandoelen, maar zijn niet dekkend voor deze leerplandoelen.

Overzicht van de schalen en de verwijzing naar de meest relevante leerplandoelen:

Pijler van inspirerend burgerschap		Schoolklimaat	Leerlingattitudes	LLinkid	Zill
 VERBONDENHEID	Creëer verbondenheid met de gemeenschap van de school door leerlingen te steunen en hun ruimte te geven binnen een pedagogisch project met duidelijke regels en afspraken.	Regels en structuur	Verbondenheid met de school		IKid
		Zorgzame lerarenstijl			
		Stimulerende lerarenstijl			
 IDENTITEITS-ONTWIKKELING	Het ontwikkelen van de identiteit is meer dan het ontdekken van de eigen interesses of talenten. Vanuit de christelijke inspiratie van de school worden leerlingen aangemoedigd om hun eigen inspiratiebronnen te ontdekken en te beleven, wat die ook zijn.	Levensbeschouwelijke inspiratie	Levensbeschouwelijke openheid	GFLab56	IKlg
 KRITISCH ONDERZOEKEN	De wereld is niet zwart-wit en vraagt een brede kijk. Als school kun je met leerlingen zoeken naar oplossingen voor uitdagingen in de samenleving, kritisch kijken naar actualiteit en media.	Kritisch onderzoek op school	Interesse in de wereld	GFLab21	IVoc
 DIALOOG OP SCHOOL	Dialoog ontstaat vanuit verschil. Dialoog kun je bevorderen door te werken aan verbindend communiceren, omgaan met verschil, herstelgericht werken en pestpreventie.	Dialoog op school	Openheid diversiteit	GFLab12	SErv
			Empathische houding	GFLab8	SErv
			Pest-frequentie	GFLab7	SErv
 VERANTWOORDELIJKHEID	De wereld is een gave én opgave. Daarom roept ook de school op tot verantwoordelijkheid door mogelijkheden aan te bieden voor maatschappelijk engagement en participatie.	Engagement Participatie	Samenwerken	GFLab6 GFLab10	SErv
			Zorg voor omgeving	GFLab16	IVds SErv
			Actie-competentie	GFLab16	IVds

Ontwikkeling van het burgerschapskompas

De leerlingbevraging is een meetinstrument. Zoals voor elk ander meetinstrument, geldt dan ook dat de kwaliteit van de resultaten niet beter is dan de kwaliteit van de verzamelde gegevens. Onbetrouwbare gegevens leiden tot onbetrouwbare resultaten. De huidige leerlingvragenlijst is dan ook het resultaat van een ontwikkelingsproces om de kwaliteit van de vragenlijst te garanderen. We vertellen hier hoe we ervoor zorgen dat we een kwaliteitsvol instrument ontwikkelen.

Veilig en ontwikkelingsgericht

We willen dat de vragenlijst veilig is voor zowel leerlingen als leraren. Leerlingen vullen de vragenlijst anoniem in. Ook voor leraren willen we dat de resultaten veilig zijn. De feedback is erop gericht om samen als schoolteam na te denken over het eigen pedagogisch project, niet om individuele leraren te beoordelen. Daarom focussen de vragen altijd op de school en het schoolteam. Om ervoor te zorgen dat de vragenlijst ontwikkelingsgericht is, zijn we gestart met een **nodenanalyse** in de pilotscholen. In die gesprekken peilden we naar de noden en motieven om een leerlingvragenlijst te gebruiken. Enkele voorbeelden:

- “Het referentiekader voor onderwijskwaliteit en de nieuwe leerplannen dagen ons uit om de eigen werking te evalueren vertrekkende van de resultaten en effecten bij lerenden. Hoe doen we dat voor dingen die moeilijk meetbaar zijn, zoals attitudinale doelen?”
- “Het implementeren van de nieuwe leerplannen biedt me kansen om een aantal dingen echt te verbeteren in de klas. Ik wil mijn team meenemen in dit proces, een *sense of urgency* creëren.”
- “We ervaren op school een specifieke problematiek, leerlingen zijn minder tolerant ten opzichte van elkaar en pesten veel online. We willen hier een zicht op hebben. Hoe erg is het? Gebeurt het in alle klassen? Hoe kunnen we daaraan werken?”
- “We krijgen leerlingen niet warm voor de leerlingenvragenlijst. Bovendien gaat het vooral

over oppervlakkige thema's als voetbal op de speelplaats of frieten. Hoe kunnen we onze leerlingenparticipatie versterken door de inbreng van meer leerlingen en door het over belangrijke onderwerpen te hebben?”

Vanuit de schooleigen visie geef je richting, bepaal je nieuwe prioriteiten, projecten en acties.

Onderbouwd en valide

De kern van elke validiteitsvraag is: meten we wel degelijk wat we willen meten? Om dat na te gaan, zijn er verschillende strategieën toegepast. In een eerste fase werd een **literatuuronderzoek** uitgevoerd naar bestaande gevalideerde meetinstrumenten uit nationale en internationale studies. Die vragen werden voorgelegd aan drie verschillende soorten experts:

- **inhoudelijke experts** (collega's en onderzoekers);
- **leerlingen** (leerlingen en leden van de Vlaamse Scholierenkoepel);
- **schoolteams** (directies, leraren, coördinatoren ...).

Daarnaast deden we **statistische analyses**. Zo werden items gesignaleerd waar een aanzienlijk aandeel leerlingen “Weet ik niet” op hadden geantwoord. Uit die analyse leren we ook dat leerlingen doorgaans hun eigen attitudes gemiddeld niet zo hoog inschatten. We hebben dus geen indicaties dat sociale wenselijkheid de antwoorden zou vertekenen.

Betrouwbaar

De vraag naar betrouwbaarheid handelt over de precisie of nauwkeurigheid. Uit onze **statistische analyses** blijkt dat de items binnen een schaal voldoende betrouwbaar zijn. In bijkomend onderzoek willen we de betrouwbaarheid nog verder onder de loep nemen. Om de betrouwbaarheid en standaardisatie verder te verhogen, wordt bij de afna-

me in een **instructievideo** voor leerlingen en een **handleiding** voor leraren voorzien. De instructievideo vergroot de afstand met de aanwezige leraar, waardoor leerlingen ook echt het gevoel krijgen dat ze hun eigen mening mogen geven.

Laagdrempelig en gebruiksvriendelijk

Om de planlast voor schoolteams zo minimaal mogelijk te houden, is er geopteerd voor een **online vragenlijst**. Er zijn verschillende voordelen: leerlingen kunnen (mits een internetconnectie en een computer of tablet voorhanden zijn) zichzelf aanmelden en de vragen anoniem invullen. Dat zorgt ervoor dat de antwoorden rechtstreeks verstuurd worden naar een verzegelde databank, zodat de privacy van de deelnemende leerlingen gegarandeerd wordt. Ten slotte maken online bevestigingen het mogelijk om scholen snel van een feedbackrapport te voorzien.

Bruikbaar voor schoolwerking

We willen niet meten om te meten, maar om een impact te hebben op je schoolpraktijk. Cijfers op zich zullen geen impact hebben op je werking. De interpretatie die aan die cijfers gegeven wordt en de reflectie als team zijn in dat proces een cruciale schakel. Het feedbackrapport en de ondersteunende materialen zullen daarbij van pas komen en uitdagen tot reflectie. Het is geen eindpunt, maar een startpunt. De eindverantwoordelijkheid ligt bij jou en je schoolteam. Je wordt stap per stap begeleid in het interpretatieproces van de data.

- **We helpen je focussen op eigen prioriteiten en doelen.** Elke school legt eigen accenten. We willen geen eenheidsworst. Daarom zullen we je helpen om in de bevestiging eigen doelen te stellen en de resultaten op jouw maat weer te geven.
- **We helpen je inzicht te krijgen in je data.** Je krijgt je resultaten ook per vraag. We kijken ook naar verschillende types leerlingen (wanneer de groepen voldoende groot zijn). We begeleiden het interpretatieproces met specifieke reflectievragen.
- **We helpen je verder op weg.** Je krijgt werkvormen mee om de resultaten te bespreken met leerlingen en/of het schoolteam. Daarnaast krijg je meer informatie over literatuur, bestaand educatief materiaal, nascholings- en begeleidingsmogelijkheden.

Bewust geven we onze leerlingen mee wat we weten, onbewust wie we zijn.

Eerste reacties van pilootscholen

In elke pilootschool zijn we de voorbije maanden gestart met een traject waarbij we feedback verzamelen om het burgerschapskompas te verbeteren. Volgend schooljaar willen we een masterstudent aantrekken om een masterproef te

maken over de impact van het gebruik van het burgerschapskompas op de schoolwerking. We delen alvast de reacties van Maarten Samyn uit De Stap in Lauwe en Sophie Tits van de eerste graad KS Diest, twee pilootscholen.

Wat vinden jullie leerlingen van het burgerschapskompas?

De eerste reacties zijn doorgaans positief. Leerlingen geven aan dat ze de vragenlijst leuk vinden, maar sommige leerlingen vinden de vragenlijst te lang. Vooral de vragen rond pesten op school vinden de leerlingen heel belangrijk.

Maarten Samyn van de Stap in Lauwe: "De leerlingen vinden het fijn om hun mening te mogen geven en – in sommige gevallen – hun hart te luchten. Enkele leerlingen vroegen spontaan of ze later mee de resultaten konden bekijken en mee acties konden opzetten."

Sophie Tits van KS Diest: "De meeste leerlingen konden de vragen zelfstandig invullen. In enkele klassen met veel taalzwakke leerlingen zou het handig zijn, als de leraar de vragen hardop kan voorlezen. De instructiefilmpjes helpen wel."

We willen niet meten om te meten, maar om een impact te hebben op je schoolpraktijk.

Hoe gaan de pilootscholen aan de slag met de resultaten?

In elke pilootschool werden de resultaten eerst besproken in een kernteam en vervolgens met het voltallige lerarenteam.

In de Stap in Lauwe gingen ze met het hele schoolteam aan de slag met behulp van een werkvorm uit de tool. Ze zetten leraren aan gesprekstafels rond enkele resultaten. De verbondenheid in de klassen en het pestgedrag trokken de aandacht van de leraren. Ze legden daarbij ook het verband met een traject dat ze al lopen

rond speelplaatswerking en -afspraken. Inspraak van de leerlingen wilden ze via het kinderparlement ook graag versterken.

Sophie Tits: "In het feedbackrapport zitten reflectievragen waarmee je aan de slag kunt gaan. Er staan ook verschillende links naar bijkomende hulpbronnen in het feedbackrapport die heel wat inspiratie geven. Er zijn vanuit verschillende vakken kansen om daaraan te werken."

Wat vonden jullie van het burgerschapskompas?

Maarten Samyn: "De leraren geven aan dat het deugd doet om een eerlijk antwoord van kinderen te krijgen. Veel zaken die we intuïtief al aanvoelden, zagen we in de resultaten bevestigd. Het doet ook deugd, wanneer leerlingen de inspanningen die een schoolteam doet rond burgerschapsvorming, schoolklimaat ... opmerken en waarderen. Aan de andere kant merken ze soms dat hun inspanningen niet voldoende

duidelijk zijn voor leerlingen, en dat er nog werk aan de winkel is.”

Sophie Tits: “Ik zie een aantal knipperlichten voor onze school. We zijn bijvoorbeeld gestart met flexibel werken. Eigenaarschap van de leerlingen vinden we erg belangrijk. Daarom is de schaal ‘stimulerende cultuur’ voor ons bijvoorbeeld extra relevant.”

Beschouwen jullie het burgerschapskompas als een zinvol kwaliteitsinstrument? Waarom wel of niet?

Sophie Tits: “Ja, de kracht van dat instrument is dat het ons in staat stelt om zachte data mee te

nemen in ons kwaliteitsbeleid. Zo krijgen we een beter zicht op onze werking. Ik zie dat de vragen vertrekken vanuit de visie van de katholieke dialoogschool. Ze geven ons een indicatie in welke mate we die realiseren. In het kader van de modernisering secundair onderwijs is het interessant om zo een beeld te krijgen van je werking. We kunnen op basis van de data prioriteiten stellen om verder aan te werken, maar vinden ook bevestiging voor een aantal keuzes.”

Maarten Samyn: “Ja, ik ervaar het als een zinvol instrument dat betrouwbare info geeft vanuit de kinderen en een stuk mee de richting kan bepalen. De leraren benadrukten dat de kracht ligt in het gesprek over de resultaten eerder dan in de cijfers op zich.”

Meer informatie?

We werken momenteel aan het optimaliseren van het feedbackrapport en de digitale omgeving. Het burgerschapskompas zal in het schooljaar 2020-2021 beschikbaar zijn. Je vindt op de website van Katholiek Onderwijs Vlaanderen meer informatie over het burgerschapskompas.

Bedankt aan alle pilootscholen!

De coronacrisis had ook een impact op de piloottrajecten. Hoewel we nog niet in alle pilootscholen het burgerschapskompas hebben kunnen uittesten, willen we ze toch allemaal bedanken voor hun bereidheid, feedback en inzet: het Oscar Romero College in Dendermonde, basisschool Windekind in Vorselaar, Vrij Katholiek Onderwijs in Opwijk, Sancta Maria Aarschot, basisschool Sint-Anna Goethe Antwerpen, basisschool 7-sprong Kemzeke, basisschool Sint-Paulus Gent, basisschool

Paters Jozefieten College Melle, basisschool KBO Ename, Miniemeninstituut Leuven, Guldenспорcollege Kortrijk, VTI 't Saam in Diksmuide, KS Diest en basisschool De Stap in Lauwe. <<

Jerissa De Bilde

jerissa.debilde@katholiekonderwijs.vlaanderen

Graziela Dekeyser

graziela.dekeyser@katholiekonderwijs.vlaanderen

Julie Van Rijckeghem

julie.vanrijckeghem@katholiekonderwijs.vlaanderen
Dienst Identiteit & kwaliteit

BURGERSCHAP IN DE KATHOLIEKE DIALOOGSCHOOL: EEN INSPIREREND VERHAAL.

Een katholieke school wil meer dan alleen een goede opleiding bieden. Ze doet haar leerlingen ook als mens in de samenleving groeien. Dat opvoedingsideaal concreet maken, is een belangrijk element van de identiteit van het katholiek onderwijs. Sinds 2017 onderzoekt daarom een werkgroep, in nauwe samenwerking met een aantal proeftuinscholen, op welke manier burgerschapsvorming kan helpen om de visie op vorming van Katholiek Onderwijs Vlaanderen te realiseren.

Jonge mensen duurzaam vormen

Burgerschapsvorming noemen we in een katholieke dialoogschool 'inspirerend burgerschap'. Dat 'inspirerend burgerschap' onderscheidt zich van burgerschapsvorming in het algemeen door twee specifieke kenmerken.

Ten eerste gaat er in inspirerend burgerschap bijzondere aandacht naar de levensbeschouwelijke dimensie. De christelijke traditie, die het opvoedingsproject van elke katholieke school op een unieke wijze inspireert, roept op om een inclusieve school te zijn waar iedereen welkom is, ongeacht zijn of haar levensbeschouwelijke achtergrond. Dat betekent dat een katholieke school actief voldoende ruimte creëert voor dialoog over wat iedereen ten diepste inspireert.

Een tweede belangrijk kenmerk van inspirerend burgerschap is dat we 'denken' en 'doen' uitdrukkelijk met elkaar verbinden. Burgerschap in een katholieke dialoogschool is geen kwestie van conformeren, integreren of assimileren. Inspirerend burgerschap betekent dat leerlingen daadwerkelijk, samen met anderen, een antwoord willen en kunnen geven op vragen van de samenleving.

Leerplannen als basis voor duurzaam vormen

Voor het basisonderwijs is het een bewuste keuze om inspirerend burgerschap vanuit het leerplan *Zin in leren! Zin in leven!* te implementeren en te realiseren. In de katholieke dialoogschool willen we leerlingen inspireren om hun verantwoordelijkheid voor elkaar en voor de samenleving op te nemen. Het ontwikkelveld 'ontwikkeling van de oriëntatie op de wereld' biedt veel kansen om daarmee van start te gaan. Inspirerend burgerschap gaat immers over reële maatschappelijke kwesties, dichtbij of veraf. Het gaat over het belang van de natuur, over klimaatverandering (oriëntatie op de natuur) en over hoe mensen samenleven (oriëntatie op de samenleving). Daarbij is een ruim perspectief onontbeerlijk: leerlingen zoeken uit hoe het vroeger was (oriëntatie op de tijd) en elders in de wereld (oriëntatie op de ruimte). Inspirerend burgerschap maakt ook de verbin-

ding met de persoonsgebonden ontwikkelvelden binnen *Zin in leren! Zin in leven!* We willen onze leerlingen vormen tot vrije, competente, solidaire mensen die vanuit de christelijke inspiratie zin en betekenis vinden in het leven en het samenleven door ook mee vorm te geven aan onze samenleving. Daarvoor vinden we inspiratie binnen 'ontwikkeling van initiatief en verantwoordelijkheid' en in 'ontwikkeling van een innerlijk kompas'.

Inspirerend burgerschap betekent dat leerlingen daadwerkelijk een antwoord willen en kunnen geven op vragen van de samenleving.

Ook in het secundair onderwijs is inspirerend burgerschap een fundamenteel aspect van de persoonsvorming van de leerling. Zo krijgt burgerschap een belangrijke plaats in uiteenlopende vormingscomponenten en vakken. Een kort, onvolledig overzicht van de huidige leerplannen verduidelijkt dat er binnen de leerplannen tal van kansen zijn om werk te maken van inspirerend burgerschap. Zo vinden we in het gemeenschappelijk funderend leerplan, alsook in de leerplannen Maatschappelijke vorming, Project algemene vakken, Mens & samenleving en Geschiedenis een rechtstreeks verband terug tussen inspirerend burgerschap en de doelstellingen met betrekking tot maatschappelijke participatie. De drievoudige relatie van de leerling tot zichzelf, tot de ander en tot de samenleving staat in die leerplannen centraal. De leerlingen verwerven meer autonomie en krijgen inspraak bij de keuze van thema's en inhouden en leren spreken vanuit hun eigen referentiekader. De actualiteit biedt voortdurend kansen om dat vorm te geven. In het vak Geschiedenis wordt burgerschap dan weer in historisch perspectief geplaatst, terwijl het vak Godsdienst heel wat kansen biedt om te verdiepen wat inspirerend burgerschap voor ieder persoonlijk kan betekenen. In het Gemeenschappelijk funderend leerplan ligt de nadruk op attitudele doelen. Inspirerend burgerschap en in het bijzonder 'Community Service Learning' kan

een concrete invulling geven aan verschillende van die doelen. Dat gebeurt bij voorkeur in de samenwerking tussen verschillende vakken, vertrekkend vanuit de missie en de visie van de school.

Inspirerend burgerschap bij jonge kinderen

Een goed voorbeeld van de manier waarop inspirerend burgerschap een concretisering kan zijn van een schooleigen opvoedingsproject vinden we in Oudenaarde. Daar werkte het team van de basisschool KBO Ename recent hard aan een gedragen schoolvisie. De missie van de scholengemeenschap Katholiek Basisonderwijs Oudenaarde (KBO), waartoe de school behoort, is: "Kinderen begeesteren om zich te ontplooiën tot respectvolle mensen." Vertaald naar de eigen schoolcontext klinkt dat als volgt: "Kansen bieden om elkaar te ontmoeten en harmonisch te groeien met aandacht voor ieder zodat elk in zijn/haar kracht kan staan. Hierbij liefdevol vertrouwen in groei, in verbinding met zichzelf, de gemeenschap, de wereld en met de Andere." Om dat te realiseren, formuleerde het team als doel: "Leerlingen vormen tot inspirerende burgers, die een bijdrage leveren aan een open, zinvolle, verdraagzame en duurzame samenleving."

De school realiseert dat onder andere door te werken aan geweldloze communicatie, zoals uitgetekend door Marshall B. Rosenberg. Daarmee gaan ze in KBO Ename heel bewust aan de slag: met het schoolteam, de leerlingen, de ouders ... Kortom, met iedereen die van dichtbij of veraf met de school te maken heeft. In geweldloze communicatie wordt de giraf als symbool gebruikt, omdat het dier zo'n groot hart heeft. En een groot hart wordt dan weer verbonden met het vermogen om goed naar anderen te luisteren: "Als we als giraf luisteren, richten we ons dan ook op wat er leeft in het hart. Op wat we voelen en op wat onze behoeften zijn." (<https://www.blabla-blabla.be/geweldloze-communicatie/>)

Een ander dier, de jakhals, staat in geweldloze communicatie symbool voor manieren van communiceren die minder verbindend zijn: oordelend luisteren, spreken om jezelf te verdedigen of anderen te beschuldigen ... In de klas leren de kinderen giraffentaal hanteren en jakhalzentaal herkennen door leuke activiteiten. Zo wordt in de tweede en de derde graad gewerkt met het boek *Jef en Lien* van Pat Patfoort en Andy Delmé. Dat boek gaat over omgaan met conflicten en pestsituaties en leert de kinderen dat ze gelijkwaardig zijn. Het boek bevat prenten en schema's om er heel concreet mee aan de slag te gaan. Het vaardig worden in geweldloze communicatie wordt daarbij meteen ingeoefend. Door de prenten uit het boek te bespreken en de schema's te hanteren, oefenen de kinderen op hun niveau wat het betekent om empathisch te luisteren en genereus met elkaar in dialoog te gaan, een belangrijke pijler van inspirerend burgerschap.

In de klas leren de kinderen giraffentaal hanteren en jakhalzentaal herkennen door leuke activiteiten.

Dat die eenvoudige werkvorm echt impact kan hebben, blijkt uit de reactie van een ouder van één van de leerlingen. Lieselot Matton was in de wolven dat de school sterk op geweldloze communicatie is beginnen in te zetten en dat haar kinderen sindsdien thuis uitspraken doen als "Hier spreken we giraffentaal" en "Nu doe jij als een jakhals". Daarom wijdde ze er op haar blog *A lot of mom* een volledig blogbericht aan. Dat is meteen een mooi voorbeeld van hoe een katholieke dialoogschool concreet gemaakt in de manier waarop ze aan burgerschapsvorming doet, ook buiten de schoolmuren mensen kan inspireren. Het toont echter vooral aan hoe in inspirerend burgerschap denken en doen in het dagelijkse leven duurzaam met elkaar verbonden kunnen worden.

KBO Ename zet ook in de toekomst verder in op inspirerend burgerschap. In maart werd het 'burgerschapskompas' afgenomen bij de leerlingen

van de derde graad. Die tool meet onder andere hoe de kinderen denken over thema's als diversiteit, samenwerken, pesten, zingeving en leerlingenparticipatie. Pedagogisch begeleiders uit de projectgroep bespreken de resultaten ervan met het schoolteam. Op basis daarvan worden met het team acties opgezet om de stem van de leerlingen nog meer binnen te brengen op de school.

Inspirerend burgerschap bij tieners

Burgerschap is al decennialang impliciet aanwezig op secundaire scholen, dankzij talloze leraren die hun leerlingen aanmoedigen om zich actief te engageren voor de samenleving. Denk maar aan huiswerkbegeleiding, bezoeken aan ouderen in een woonzorgcentrum, het opzetten van sociale initiatieven ... Als projectteam inspirerend burgerschap vertrekken we van bestaande projecten en helpen we die nog sterker te integreren in het curriculum. Zo willen we lerarenteams ondersteunen in het binnenbrengen van de samenleving in de klas en omgekeerd. Voor de eerste graad maken de leerlingen kennis met de maatschappij aan de hand van verschillende werkvormen, zoals een filosofische klasdiscussie, een stellingengesprek of een rollenspel. Burgerschapsvorming verschijnt in erg verschillende gedaanten: sommige leraren in de proeftuinen werken rond migratie, andere dan weer rond identiteit en welbevinden, nog andere rond duurzame ontwikkeling.

Voor de tweede en de derde graad is uit ons praktijkonderzoek gebleken dat Community Service Learning (CSL) een heel sterke werkvorm van inspirerend burgerschap kan zijn. CSL is een pedagogische werkvorm van dienen, leren en reflecte-

ren. Op die manier ontwikkelen de leerlingen hun identiteit, voelen ze zich *verbonden met* en *verantwoordelijk voor* de maatschappij en leren ze naar de ander te luisteren vanuit een empathische dialoog. De leerlingen benaderen dat allemaal ook vanuit een *kritisch-creatieve en onderzoekende blik*: ze denken na over hun eigen identiteit en stellen hun eigen vooronderstellingen ter discussie vanuit de confrontatie met de ander. We illustreren dat graag met een concreet praktijkvoorbeeld.

Twee enthousiaste leraren van de Benedictuspoort Gent sloegen bij het begin van het schooljaar de handen in elkaar om een CSL-traject op te starten. Onder de mooie en veelzeggende naam 'Al-arm' namen zij contact op met verschillende sociale organisaties om de leerlingen, vanuit een concrete ervaring van dienstbaarheid, te laten leren en reflecteren rond het thema armoede. Voor de eigenlijke activiteit plaatsvond, werden de leerlingen vanuit verschillende invalshoeken voorbereid. Ze luisterden naar enkele treffende getuigenissen van ervaringsdeskundigen van het OCMW en kregen een vorming financiële geletterdheid van een bankmedewerker. Tijdens die voorbereidingsfase kreeg reflectie al expliciet een plaats: de leerlingen filosofeerden over de relatie tussen geluk en rijkdom, ze werden uitgedaagd om elkaars kwaliteiten te benoemen en namen deel aan een stellingenspel over rijkdom. Kers op de taart was natuurlijk de eigenlijke inleefdag waarop de leerlingen zich - in duo's - inzetten voor een sociale organisatie naar keuze. Diezelfde dag reflecteerden zij opnieuw, dit keer over hun ervaringen tijdens de inleefdag. Dat gebeurde via een 'babbelbox': ze beschreven aan een medeleerling hun indrukken, vragen en gevoelens bij de activiteit.

Een CSL-traject helpt leerlingen te groeien als inspirerende burgers die zich actief inzetten voor de maatschappij.

Het voorbeeld toont het belang aan van reflectie in een CSL-traject: zo leren leerlingen niet zomaar hun emoties *te beschrijven*, maar beseffen ze tegelijkertijd *waarom* ze die emoties bij een activiteit beleven. Ze vertellen niet zomaar *wat* ze als vrijwilligersactiviteit gedaan hebben, maar ook *waarom* die activiteit volgens hen nodig en zinvol was. Een CSL-traject helpt door die samenhang van engagement en reflectie, van doen en denken, leerlingen te groeien als inspirerende burgers die zich actief inzetten voor de maatschappij.

Naar een duurzame vorming: VALIES en inspirerend burgerschap

Inspirerend burgerschap staat niet op zichzelf. Er zijn duidelijke verbanden met

de leerplannen van het basis- en het secundair onderwijs, maar ook met andere projecten. Een goed voorbeeld daarvan is het project VALIES (www.edo-valies.be). In dat project worden schoolteams basis- en secundair onderwijs begeleid om Educatie voor Duurzame Ontwikkeling (EDO) te realiseren op school. Daarmee streven we na dat leerlingen en leraren verantwoordelijkheid op zich nemen en bijdragen tot een betere wereld. Daarbij zijn de duurzame ontwikkelingsdoelstellingen (*sustainable development goals of SDGs*, <https://www.sdgs.be/nl>) richtinggevend. De VN-lidstaten willen die zeventien werelddoelen verwezenlijken tegen 2030. Zo ambieert men een wereld waarin iedereen wereldwijd, nu en in de toekomst, genoeg heeft om in zijn behoeften te voorzien. Dat sluit naadloos aan op inspirerend burgerschap, waarin we immers leerlingen de

wereld als gave en opgave leren zien en hen laten ontdekken dat ze zich geroepen kunnen voelen om te werken aan een betere wereld.

In VALIES gaan leraren aan de slag met *onderzoekend leren* om leerlingen te leren een maatschappelijke kwestie te begrijpen. Wat zijn oorzaken en gevolgen? Welke verbanden zijn er met vroeger? Wat leren we voor de toekomst? Daarnaast wordt gewerkt aan *samen leren*, waarbij dialoog centraal staat. Meningingen uitwisselen en daarbij diversiteit waarderen, met de emoties die erbij horen, komen vaak aan bod. Tot slot leren leerlingen *actiegericht leren*: ze komen werkelijk tot acties met betrekking tot een reëel maatschappelijk probleem. Ze bedenken oplossingen, testen hun ideeën en stellen voortdurend bij. De drie principes – onderzoekend, samen en actiegericht leren – zijn ook belangrijk voor inspirerend burgerschap. Inspirerend burgerschap houdt immers in dat we leerlingen leren hun verantwoordelijkheid te nemen, hun de kans geven om actief te participeren aan initiatieven en hen in staat stellen om anderen te inspireren om mee de hand aan de ploeg te slaan ...

Het project VALIES gebeurt in samenwerking met de Universiteit Antwerpen, KU Leuven, Artevelde Hogeschool en Provinciaal Onderwijs Vlaanderen.

Educatie voor Duurzame Ontwikkeling meets inspirerend burgerschap

Naast het begeleiden van scholen rond EDO staat het VALIES-project vooral in het teken van onderzoek naar de effectiviteit van EDO. De onderzoeksresultaten zullen voor ons een hefboom zijn om nog kwaliteitsvoller te werken rond EDO én rond inspirerend burgerschap. Educatie voor Duurzame Ontwikkeling en inspirerend burgerschap zijn immers erg verwant. We maken van beide projecten dan ook één sterk verhaal voor zowel het basis- als het secundair onderwijs. Daar kunnen scholen vanaf het schooljaar 2020-2021 meewerken om leerlingen vanuit de traditie van het katholiek onderwijs te vormen tot inspirerende burgers, die vanuit hun verbondenheid met de samenleving hun verantwoordelijkheid nemen voor zichzelf, de ander en de wereld.

Scholen zullen op ons een beroep kunnen doen voor nascholing in verband met Educatie voor Duurzame Ontwikkeling en inspirerend burgerschap die vertrekt vanuit de leerplannen. Daarnaast begeleiden we schoolteams om input, kaders en praktijken naar de eigen school- en klaspraktijk te vertalen. Het lerend netwerk, opgestart in 2019, gaat eveneens verder en is bedoeld voor leraren die graag over het muurtje kijken en van elkaar leren.

- Interesse in ons aanbod?
Op onze themapagina vind je alle info: <https://pro.katholiekonderwijs.vlaanderen/inspirerend-burgerschap>
- Nood aan inspiratie?
Op onze blog lees je verhalen uit de praktijk en krijg je een inkijk in inspirerend burgerschap.
- Meer weten over het burgerschapskompas?
Surf naar volgende link: <https://pro.katholiekonderwijs.vlaanderen/inspirerend-burgerschap/gps-feed-backtool>
- Meer weten over VALIES?
Kijk op <http://www.edo-valies.be/#main> of lees *In dialoog* 2019 (4), 44: <https://www.katholiekonderwijs.vlaanderen/sites/www.vsko.be/files/magazine/pdf/In%20dialoog%202018-2019-4.pdf>

Miette Plessers, Wim Van Nieuwenhuize, Johan Vandenbroucke, Hanna Vandenbussche, Jurgen Viaene, Tom Uytterhoeven
tom.uytterhoeven@katholiekonderwijs.vlaanderen
Pedagogisch begeleiders inspirerend burgerschap
Dienst Identiteit & kwaliteit

BRONNEN

Rosenberg, Marshall B., *Geweldloze communicatie: ontwapenend, doeltreffend en verbindend*. Lemniscaat, 2011, 224 p.

Mol, Justine, *De giraf en de jakhals in ons: over geweldloos communiceren*. Beter Leven, 2013, 127 p.

<https://www.ename.kbo-oudenaarde.be/>

<https://www.alotof.mom/>

<https://www.blabla-blabla.be/geweldloze-communicatie/>

<https://pro.katholiekonderwijs.vlaanderen/inspirerend-burgerschap>

INVULBOEKEN

PRO

Tegen de ruimere achtergrond van de onderwijskwaliteit verschenen de voorbije jaren met de regelmaat van de klok berichten over de zin en onzin van invulboeken in het onderwijs en de impact daarvan op enerzijds het leren van leerlingen en anderzijds het onderwijzen door leraren. Ook het verband van het gebruik van invulboeken met de hoogte van de schoolfacturen en dito betalingsproblemen waren nooit ver weg in die debatten. Denk daarbij ten slotte, meer algemeen, ook aan de intussen ingeburgerde praktijk waarbij scholen de regie over de aankoop van invulboeken (en overigens ook handboeken) steeds vaker uit handen geven aan distributeurs.

- **Ontzorging**

Leraren moeten heel wat contacttijd (en soms ook op erg korte termijn) zinvol invullen. Het is voor velen dan ook onbegonnen werk om zelf een cursus te schrijven en al zeker wanneer het om verschillende 'vakken' en leerjaren gaat die in een volgend schooljaar alweer kunnen veranderen. Invulboeken, die toch ook gemaakt zijn door vakmensen, zijn dan een handig alternatief voor het voortdurend en tijdrovend fotokopiëren van zogenaamd eigen lesmateriaal, laat staan dat zulk lesmateriaal geplaatst wordt op een digitaal platform waarvan leerlingen het dan maar zelf moeten afdrukken.

- **Didactische voordelen voor leraren**

Met een invulboek kan een leraar bepaalde leerlingen gemakkelijk aan het werk zetten, terwijl hij andere leerlingen bijkomende instructie of remediëring biedt. Het geeft hem ruimte om aandacht te hebben voor leerlingen met leerstoornissen en emotionele problemen. Met een invulboek gaat de les vooruit, want er gaat geen tijd verloren door allerlei zaken van een bord te moeten overschrijven. Een invulboek is visueel vaak mooi en biedt allerlei digitale mogelijkheden (tot en met de toetsing).

- **Voordelen voor leerlingen**

Wanneer een leerling ziek is, vermijdt een invulboek dat omstandige notities nadien bijgewerkt moeten worden. Ook voor wie later instroomt of tijdens het schooljaar van studierichting verandert, kan een invulboek een goed houvast zijn om de achterstand in te halen. Meer algemeen kan het zelfstandig werk thuis ondersteunen.

- **Handig als verantwoording aan ouders en onderwijsinspectie**

Een goed ingevuld invulboek biedt een transparante verantwoording van de leeractiviteiten op school aan ouders en de onderwijsinspectie.

- **Prijskorting door raamovereenkomsten**

Invulboeken zijn duur, maar door raamovereenkomsten van de vernieuwde vzw DOKO, met speciale aandacht voor prijskortingen op invulboeken, kan dat probleem verzacht worden.

*"Zijn zelf opgestelde powerpoints en werkblaadjes noodzakelijk activerender dan invulboeken?"
(Smets W., 'Waarom invulboeken wel in de klas thuishoren', De Standaard, 23 augustus 2017)*

CONTRA

- **Passieve leerlingen**

Invulboeken, waarin leerlingen alleen losse woordjes moeten invullen, activeren noch dagen leerlingen uit. En dat is nu net wat goed onderwijs wél moet doen. Het mooi ingevulde invulboek lijkt dan wel te bewijzen dat de leerstof 'gegeven' is en het leerplan gevolgd, maar is het daardoor wel goed onderwijs dat gestelde leerdoelen gerealiseerd heeft? Daarvoor is meer denkstof, liefst ook actueel, én interactie met de leraar en met medeleerlingen nodig.

- **Slaafse leraren**

Invulboeken vragen van leraren een zekere slaafsheid en onderdanigheid. Om commerciële redenen bieden ze slechts eenheidsworst, wat het broodnodige maatwerk in de weg staat. Ze sluiten onvoldoende aan bij de leerbehoeften van de leerling, de context van de school en de vooropgestelde doelen. Onderwijs dat inzet op vorming, vergt daarentegen net leraren die zelf eigenaar zijn van hun lesmateriaal en die ook de evaluatie niet uit handen geven aan uitgeverijen.

- **Geen taalvaardigheid**

Invulboeken geven veel te weinig kansen aan de ontwikkeling van taalvaardigheid (in ruime zin) bij leerlingen. Leerlingen moeten schema's leren maken, waardoor ze beter leren abstraheren en de leerstof echt verinnerlijken. Alleen voortdurend losse woordjes invullen doet geen recht aan echt schrijfonderwijs in verschillende tekstgenres, integendeel.

- **Geen duurzaamheid**

Invulboeken kunnen per definitie geen tweede keer gebruikt worden en doorverkocht worden aan een volgende generatie leerlingen. Daarmee gaan ze lijnrecht in tegen het concept van duurzaamheid als belangrijk element in ons vormingsconcept. Des te meer, als ze aangekocht moeten worden en nadien te weinig gebruikt worden in de klas.

- **Hoge schoolfactuur en druk op onderwijskansen**

Invulboeken zijn gewoon erg duur. Uitgeverijen hebben hun winst de voorbije jaren aanzienlijk zien toenemen en men kan zich afvragen of daar een evenredige toename van de kwaliteit tegenover staat. Dat de hoge schoolfactuur een extra druk zet op de onderwijskansen van minder goeden, hoeft geen betoog.

*"In een wereld vol commerciële pedagogisch-didactische confectie vormt het betere doe-het-zelf-werk van leraren best een uitdaging." (De Ruysscher K., 'De missie van de leerplanmaker en die van de ontwerpers van onderwijsarrangementen' in: De Man. L. & Van den Brande M. (reds.), *Over schoolboeken en leermiddelen*, Politeia, Brussel, p.89)*

Samenstelling: Wilfried Van Rompaey

ONDERWIJS OP AFSTAND IN DE BASISCHOOL

Ineens moest het: onderwijs op afstand. Door de maatregelen naar aanleiding van het coronavirus zaten de meeste leerlingen van de ene op de andere dag thuis. Niet getreurd: ook op afstand is onderwijs mogelijk, maar dan wel in aangepaste vorm. In dit artikel beperken we ons tot het basisonderwijs. Uiteraard hebben ook de andere onderwijsniveaus op het vlak van afstandsonderwijs heel wat te bieden. Dat is stof voor een ander artikel. Leer van onze helden hoe onderwijsarrangementen vorm krijgen in onderwijs op afstand, hoe ze inzetten op die leerlingen die dreigen uit de boot te vallen, hoe leraren zichzelf op korte tijd digitaal professionaliseren. We eindigen, tot slot, met een blik vooruit.

Hoe pakken onze scholen de uitzonderlijke situatie aan?

We mogen niet onderschatten hoe belangrijk het is voor kinderen en jongeren om op de een of andere manier verbonden te blijven met hun schoolse leer- en leefomgeving. Verbondenheid is essentieel gebleken om hen te motiveren het leren vanop afstand vol te houden. In contact blijven met de vrienden, de klasgenoten én de leraar is in zo'n situatie van uitzonderlijk belang. We zijn de afgelopen periode getuige geweest van heel wat mooie voorbeelden waarin onze leraars en directies hielden zijn: zie <https://pro.katholiekonderwijs.vlaanderen/corona-heldenverhalen>.

Getuigenis van directeur Maarten De Boe:
'Wat we niet mogen vergeten, is dat onze kinderen net zo bang zijn als wij op dit moment. Zij hebben nog nooit zoiets meegemaakt ... Maak je als ouder geen zorgen over achterstand op school. Als ze terug in het klaslokaal zijn, komen we ze tegemoet op hun niveau. Leraars zijn daar experts in!'

Al heel snel was voor iedereen duidelijk: afstandsonderwijs voor de basisschool betekent niet een hele dag digitaal onderwijs volgen. Afwisseling in ervaringskansen, groepeeringsvormen, materialen, instructies en evaluatie is ook voor afstandsonderwijs cruciaal.

Afstandsonderwijs als krachtige leeromgeving

Hoe maken schoolteams van afstandslernen een krachtige leeromgeving? Welke elementen spelen daarin een cruciale rol? Het schema 'van focus tot onderwijsarrangement' biedt ook daarbij een sterke houvast.

Focus anders bepalen

Ook bij afstandsonderwijs bepaalt het samenspel van leerlingen, context en leerplan welke doelen in de focus gezet kunnen worden. **Context** is bij afstandslernen een totaal andere factor dan in de normale schoolsituatie. Hoe bieden ouders en wij

passende begeleiding en creëren we regelmaat? Biedt de thuissituatie een fysieke plek waar schools leren mogelijk is? Hebben leerlingen toegang tot het internet? Zorg daarom voor een breed en flexibel aanbod, zodat het in verschillende contexten toepasbaar is.

Binnen context speelt ook de digitale bagage van elke leraar een belangrijke rol. Die beginsituatie goed inschatten is een voorwaarde om succesvol afstandsonderwijs te realiseren. In veel gevallen gaan leraren met privématerialen aan de slag. Velen beschikken niet over een laptop van de school, maar hebben zelf geïnvesteerd in hardware en/of printer. Hoeveel digitale vaardigheden bezit ieder teamlid? Wie kan wie helpen?

Naast context houdt het schoolteam rekening met de **leerlingkenmerken**. Kan de leerling (al) voldoende zelfstandig werken? Over welke op school gebruikte hulpmiddelen beschikt de leerling thuis? Wat bezorgen we bij leerlingen thuis? En hoe?

Het derde element om de juiste doelen in de focus te stellen, is het **leerplan** zelf. Niet alle doelen zijn even gemakkelijk thuis te realiseren. En hoe langer de periode van afstandsonderwijs duurt, hoe sterker de focus op 'nieuwe leerinhouden'. De pedagogische begeleiding van Katholiek Onderwijs Vlaanderen bood vanaf de eerste dag inspirerende voorbeelden in de **ZillBib** (zoekterm 'corona') aan. Wie op zoek is naar digitale uitdagingen en mogelijkheden, kan ook terecht op <https://pro.katholiekonderwijs.vlaanderen/afstandsleeren>. Beide sets bevatten zowel materialen voor de jongste kleuter als voor de twaalfjarige.

Een leraar getuigt: 'Wij springen creatief om met het aanbod. Naast het bekende aanbod op de schoolwebsite maakten we een oefenwebsite. Twee keer per week bieden we een nieuwe *challenge* aan via opdrachten uit de verschillende ontwikkelvelden van Zill.'

Alle ervaringskansen benutten

Afstandsonderwijs omvat niet alleen ervaringskansen vanuit **zelfstandig spelen en leren**. Probeer ook tijdens afstandsonderwijs bewust in te zetten op alle ervaringskansen. De ervaringskans **geleid spelen en leren** komt meer aan bod dan je zou vermoeden. Je geeft de instructie vaak via stappenplannen of instructieboodschappen. Ouders en andere gezinsleden zijn nu een partner om **begeleid te spelen en te leren**: het veelzijdig verkennen, ontdekken en onderzoeken van de werkelijkheid. Een bijzondere taak ligt erin om aandacht te blijven schenken aan de ervaringskans **ontmoeten**. Dialoog tussen leraar en leerlingen krijgt een andere betekenis en invulling. Toch is blijvende communicatie met alle leerlingen, ongeacht hun leeftijd, cruciaal. Onze basisscholen nemen tal van initiatieven: ze sturen kaartjes, laten leerlingen kaartjes naar elkaar sturen, organiseren een blog ...

Juf Fie stuurt om de twee dagen een mailtje naar de ouders van haar kleuters met opdrachten en ideeën (werkblaadjes, knutselideeën, spelideetjes ...). Op de andere dagen bezorgt ze een WhatsApp-berichtje aan de ouders. Zo blijven ze contact houden en zijn ze verbonden met elkaar. Als digitale tool gebruiken ze eveneens de app Flipgrid.

Ontwerpen van een krachtige leeromgeving bij afstandsonderwijs

Een krachtige leeromgeving ontwerpen voor afstandsonderwijs daagt leraren nog meer uit dan anders. Een belangrijke houding daarbij is om eerst goed na te denken en dan pas te doen. Directies en schoolteams die even op de rem gingen staan en niet meteen alle mogelijke nieuwe (digitale) kanalen inschakelden, zorgden voor meer rust bij leerlingen, ouders en teamleden. Daaruit ontstonden een duidelijke strategie en onderlinge afspraken gebaseerd op wat voorhanden is op school (zowel digitaal als niet-digitaal). Zeker voor de jongsten maakten heel wat scholen handige instructiekaarten om de leerkanalen te maximaliseren. Ouders en leerlingen die wekelijks op één vast moment een afgebakend aantal opdrachten ontvangen, kunnen dat bovendien beter invullen in de dagelijkse thuisrealiteit.

Scholen nemen tal van initiatieven om aan de ervaringskansen ontmoeten te werken.

Uitvoeren en evalueren van onderwijsarrangementen

De afgelopen periode leek soms een wedstrijd tussen scholen of leraren. Het is echter een marathon: doseren is daarom de boodschap. Ook leraren hebben er behoefte aan om met collega's te reflecteren over het aanbod en zo van elkaar te leren.

Basisscholen besteden in deze periode extra aandacht aan feedback op wat thuis geleerd wordt. Individuele feedback, die aangeeft wat individueel goed loopt en wat nog verder ingeoeft mag worden, is heel effectief bij afstandsonderwijs. Ook onmiddellijke feedback bij online oefenplatformen verhoogde de motivatie.

Ook een contactpunt op afstand (chat, telefoon ...) blijkt van cruciaal belang. Vragen van leerlingen bij

de opdrachten verzamelden en beantwoordden basisscholen veelal via hun elektronische leeromgeving, e-mail, Padlet ...

Leren voor de toekomst

De hype van de eerste dagen waarin het aanbod aan inzetbare leermiddelen exponentieel groeide (en de bomen in het bos verdwenen), is ondertussen veranderd in een positief-kritische houding. In een tweede fase hebben leraren in het kleuter- en lager onderwijs vooral ingezet op de beperking in tijd en hoeveelheid en de verbreding van de soorten taken. Te veel taken geven werkt contraproductief. De voorziene werktijd door de leraar is ook niet altijd de tijd die elk kind nodig heeft om de opdrachten uit te voeren. Herhalen is daarbij voor leerlingen in de basisschool een belangrijk uitgangspunt: beter meerdere korte en krachtige oefenmomenten dan een halve dag doorwerken. Ook spel en rust zijn belangrijk om te leren.

Diversiteit in leermiddelen benutten

Afstandsonderwijs is gebaat met een breed scala aan leermiddelen. Methodes, andere leermiddelen, het aanbod van de VRT, digitale platformen ... kunnen hun rol spelen in afstandsonderwijs. Besteed daarbij – nog meer dan op school – aandacht voor leerlingen die dreigen uit de boot te vallen. We zien eenvoudige oplossingen met afgedrukte weekschema's, soms aangevuld met

spel- en leermateriaal uit de klas, die aan bepaalde leerlingen bezorgd worden. Voor de ontwikkeling van kinderen zijn voldoende slaap en spelen belangrijk. Spelen heeft een positief effect op het geheugen, het gedrag, de focus en het leerpotentieel van een kind.

Differentieer in je aanbod

Gedurende de voorbije weken stond het inoefenen van verworven leerinhouden centraal. Terecht, herhaling is een belangrijk didactisch principe, zeker als je in dat inoefenen zorgt voor veel variatie via verschillende oefenmogelijkheden. Voor sommige leerlingen boden de afgelopen weken ruimte om extra te oefenen op die leerinhouden die voor hen wat moeilijker waren. Mooi zijn de praktijkverhalen van leraren die extra prikkels gaven aan die groep leerlingen, wat meer contact – op afstand – met hen zochten. Houd het simpel: bouw de complexiteit van de opdrachten op, kies eerst voor basisactiviteiten, benadruk vooral herhalen en kies minder voor nieuwe leerinhouden.

Een leraar getuigt: 'Ik voorzie per dag drie dezelfde videosessies, telkens voor zeven leerlingen: miniklasjes online, zeg maar. Daarin geef ik nieuwe basisleerinhouden mee. Leerlingen hebben in een miniklasje toch contact met elkaar en hun meester.'

Kiezen voor één elektronische leeromgeving

Maak gebruik van één centrale leeromgeving op schoolniveau. Bied je online tools, digitale oefeningen of filmpjes aan? Prima, maar bied ze aan vanuit de vertrouwde digitale omgeving. En begin niet met een overdosis Kahoot, Bingel, Webquests ... als je leerlingen dat nog niet kennen. Pas het scenario overigens telkens aan de leeftijd van de leerlingen aan.

Voortdurend communiceren met leerlingen en ouders

De sleutel tot een succesverhaal is en blijft communicatie. Hoe meer (nieuwe) kanalen je gebruikt, hoe moeilijker je de communicatie maakt. Leerlingen die kunnen lezen, kun je, al dan niet via de ouders, schriftelijk bereiken via e-mail, Smartschool, Office 365, Google, Gimme, WhatsApp ... Ook met de leerlingen die nog niet leesvaardig zijn, moet gecommuniceerd worden: een videoboodschap, een telefoongesprek, een gesproken nieuwsbericht van de juf of meester. Laat alle leerlingen en ouders voelen dat je hen niet vergeet. De school is voor veel leerlingen een vangnet van vertrouwen en warme relaties. Meer dan ooit zijn het de kleine dingen die tellen. De ouders van leerlingen die uit de boot dreigen te vallen, hebben meestal wel een telefoon. Zij gebruiken ook WhatsApp, Instagram ...

Een kleuterleraar vertelt: 'Elke dag houd ik contact met mijn kleuters en geef hun opdrachten, bijvoorbeeld als je gaat wandelen, verzamel wat je op je tocht vindt en maak er iets mee, ga mee op berenjacht. De yoga-oefeningen die we anders samen in de klas doen, herhalen kinderen nu thuis met hun ouders. Ik bezorg ouders elke dag een e-mail met een speltip.'

Afgebakende taak voor ouders

Als ouders duidelijk weten dat ze hun kind niet moeten helpen met de opgegeven taken, kan

dat hen geruststellen. Leg uit dat ze de taken niet mogen maken in de plaats van hun kind of fouten corrigeren. Vraag van ouders een positieve houding over de opdrachten, dat ze in de buurt zijn van hun kind als het eraan werkt, hun zoon of dochter aanmoedigen om door te zetten ... Zo betrek je de ouder als partner: we gaan er samen voor zorgen dat je kind zijn leerhonger stilt.

De school is voor veel leerlingen een vangnet van vertrouwen en warme relaties.

Afstandsonderwijs als extra didactische uitdaging

Of het afstandsonderwijs van de voorbije weken effectief was, hangt af van veel factoren. Maar geen leraar in het basisonderwijs die erover dacht om het aansturen van dat leren helemaal stil te leggen. Dat was op geen enkel moment aan de orde. Hoewel het op korte termijn grote inspanningen en veerkracht van onder anderen leraren en ICT-coördinatoren vraagt, bieden de coronamaatregelen ook een unieke kans om op lange termijn na te denken over de implementatie van afstandsonderwijs binnen onze basisscholen. En dit keer niet als vervangmiddel van het schoolleven, maar als een extra didactische uitdaging in een krachtige leeromgeving. ◀◀

Meer informatie over afstandsleren is te vinden op de pro-website van Katholiek Onderwijs Vlaanderen: zie: <https://pro.katholiekonderwijs.vlaanderen/afstandsleren>

Roel Aerts

roel.aerts@katholiekonderwijs.vlaanderen

Marcel Vanlommel

marcel.vanlommel@katholiekonderwijs.vlaanderen

Anne Verhoeven

anne.verhoeven@katholiekonderwijs.vlaanderen

Dienst Curriculum & vorming, team basisonderwijs

Mettepenningen, J.

FRANCISCUS

*Zien, oordelen en handelen
in een wereld die op hol slaat*

Kalmthout: Polis. 2019. 206 p.
(€ 20,00)

In het voorjaar van 2013 wordt de jezuïet Jorge Mario Bergoglio tot paus gekozen. Hij kiest voor de naam Franciscus en al vlug is het duidelijk: hij is een paus met een visie en een duidelijk beeld waar de kerk naartoe moet. In het belang van de kwaliteit van het leven en het samenleven van elke mens zijn ecologie, armoede, relaties, migratie en dialoog voor Franciscus de grote uitdagingen.

Jürgen Mettepenningen slaagt erin om die vijf punten duidelijk te beschrijven, nadat hij eerst terugblijkt op de voorgangers van Franciscus. Ook zijn beschrijving van de huidige context zet aan tot nadenken: wat als de draagkracht van de aarde meer en meer haar beperkingen kent, er nood is aan een nieuw missionair elan, de vele armen in deze tijd van hardheid en uitbuiting het nog moeilijker krijgen, de misbruiken waarvan de feiten verjaard zijn nog altijd doorwerken ...?

Paus Franciscus stelt eerst en vooral, zo toont Mettepenningen aan, de menselijke persoon opnieuw centraal. Wanneer de concrete mens de volle aandacht krijgt, kom je op de weg van de hoop, via de weg van de barmhartigheid kan het *beter* worden, in de eerste plaats voor wie nu onderaan op de maatschappelijke ladder staat. Hoop ook als solidariteit het haalt op eigenbelang en populisme. Hier verwijst de auteur naar de remedie die de paus geeft voor het *zieke* Europa: investeer in en genereer processen van verbinding en inclusie! Europa is van oudsher multicultureel en mag zich dan ook niet langer in een *veiligheidsdenken* hullen, maar dient zich open te stellen voor de wereld.

Als weg naar vrede zet Franciscus ook sterk in op het investeren in de ontwikkeling van onderwijs, werk en gezondheid. Jongeren en families krijgen zijn volle aandacht, waarbij dialoog centraal staat. Dialoog is trouwens een rode draad in dit boek. Voor allen die kinderen en jongeren vormen en opvoeden, geeft dit boek dan ook veel inspiratie. *Zien, oordelen en handelen*, ook binnen onze katholieke dialoogscholen, een aanrader om te lezen.

Johan Vandenbroucke

Coppieters, J.

EFFECTIEVE FEEDBACK IN HET ONDERWIJS

Leuven: Acco. 2019. 244 p.
(€ 29,90)

Feedback is een van de krachtigste instrumenten waarmee je leerlingen aanzet tot leren. Bovendien kost feedback niets. De auteur legt in duidelijke, klare taal uit hoe je feedback geeft aan de hand van drie feedbackvragen: Waar ga ik naartoe (*feed-up*)? Hoe doe ik het op dit moment (*feedback*)? Wat is de volgende stap (*feed-forward*)?

Maar het boek doet veel meer dan dat. Na een korte inleiding over feedback en de essentiële ingrediënten ervan plaatst de auteur feedback in het tweede deel binnen een krachtige didactiek, het onderwijsleerproces en breed evalueren aan de hand van doelgericht werken met criteria. Enkel zo weet de leerling waarnaar hij op weg is en welke leerwinst hij boekt. Hij krijgt dan echte feedback om te leren: op zijn taak, op de weg (proces) die hij aflegt om tot een goede oplossing te komen, op het inzicht dat hij heeft om het eigen leren te reguleren (zelfregulatie). Die feedback kunnen leerlingen ook aan elkaar geven.

Bovendien schetst Coppieters in een vierde deel uitgebreid wat de voorwaarden zijn om feedback krachtig bij de ontvanger te krijgen: je werkt daarvoor vanuit een verbindend schoolklimaat met een sterke pedagogische relatie met je leerlingen. Kijk naar leerlingen vanuit een *growth mindset*, het geloof dat elke leerling kan groeien.

Het boek is doorspekt met concrete tips en werkvormen en biedt via QR-codes meer info en achtergrondinformatie aan. De reflectievragen op het einde helpen je inzicht te krijgen in de eigen praktijk. Aan het eind stelt de auteur je ook gerust: het boek hoeft verder geen betoog, maar het omzetten in de praktijk vraagt de moed om dingen uit te proberen, elkaar te ondersteunen en reflectie op de eigen praktijk. Feedback geven veronderstelt feedback ontvangen dus.

Iedereen in het onderwijs heeft er wat aan, zolang hij maar zichzelf of de leraar beter wil maken en hem wil ondersteunen in de praktijk.

Bart Masquillier

HOE HET INTERDISCIPLINAIRE LEERPLAN NATUUR, RUIMTE & TECHNIEK REALISEREN?

Een uitdaging voor lerarenteams
eerste graad secundair onderwijs

Katholiek Onderwijs Vlaanderen geeft je in de eerste graad van het secundair onderwijs de keuze tussen verschillende soorten leerplannen. Als school kies je welke vakken je apart aanbiedt en waar je inzet op multidisciplinariteit en interdisciplinariteit. Het interdisciplinaire leerplan Natuur, ruimte & techniek¹ is vanaf dit schooljaar beschikbaar voor scholen.

Hoe kunnen leraren en scholen met dit leerplan werken? We zoeken antwoorden aan de hand van bevindingen uit de literatuur en brengen die samen met getuigenissen van schoolteams die vorig schooljaar een nascholingsproject van Katholiek Onderwijs Vlaanderen volgden en daarbij ideeën, ervaringen en lesmaterialen uitwisselden.

Betekenisvolle projecten

Casus: terreinstudie

“Leerlingen die tijdens een excursie een bodemstaal onderzoeken en relaties leggen met fauna en flora, kunnen bij een daaraan gekoppeld bedrijfsbezoek diverse technische systemen en processen gericht observeren die daarmee te maken kunnen hebben. Ze bekijken niet alleen de werkelijkheid vanuit verschillende standpunten en vakgebieden, maar leren ook interdisciplinair verbindingen te maken.”

Wat hebben een populair evenement, een historische site voor de productie van bouwmaterialen, teelt in serres en de verbetering van sportprestaties met elkaar gemeen? Het zijn betekenisvolle interdisciplinaire thema’s en projecten die scholen ontwikkelden vanuit het leerplan Natuur, ruimte & techniek. Een excursie leent zich uitstekend tot een multi- of interdisciplinair project. Ook thema’s in verband met duurzaamheid, culturele verschillen, de fiets, de moestuin, klimaatopwarming ... worden door de betrokken scholen aangegrepen voor meer geïntegreerd onderwijs. De betrokken leraren zijn ervan overtuigd dat leerlingen op die manier veel relevante kennis en vaardigheden kunnen verwerven. Leerlingen leren immers om met een ruimere blik naar de werkelijkheid te kijken en verbanden te leggen. Leraren willen op die manier inspelend op de motivatie van hun leerlingen.

Opbouw van het leerplan

Aan de hand van verschillende motiverende thema’s en projecten leren leerlingen onderzoeken, ontwerpen en problemen oplossen. Het leerplan Natuur, ruimte & techniek omschrijft die vaardigheden in de zogenaamde **procedurele doelen**. Die vaardigheden vormen een groep ‘gemeenschappelijke werkwijzen’ die voor alle betrokken vakgebieden relevant zijn en zij vormen dan ook een eerste vak-verbindend gegeven. Omdat het leerplan die doelen op een samenhangende en afgestemde manier beschrijft, kunnen ze efficiënter aangeleerd worden. Leraren zien daarin moge-

lijkheden om “meer te doen in dezelfde tijd”, een krachtig argument dat ook in andere vakoverschrijdende initiatieven naar voren komt (Vyt, 2020)².

Typische kennisinhouden voor natuur, ruimte en techniek worden omschreven in de **conceptuele doelen** van het leerplan. Die doelen zijn gegroepeerd in rubrieken die voor elk van de betrokken vakken relevant zijn en grote wetenschappelijke ideeën dragen, zoals kracht en beweging, energie, materie, kringlopen ... Zo krijgen leraren zicht op zinvolle inhoudelijke relaties tussen natuur, ruimte en techniek. Dat is een tweede belangrijk vak-verbindend gegeven.

Onderstaand schema geeft een overzicht van die rubrieken.

voor A- en B-stroom	1. Kracht en beweging
	2. Energie
	1. Energie en -omzetting in systemen
	2. Energietransport
	3. Belang en effecten van energie
enkel A-stroom	3. Materie
	4. Structuur en functies in systemen
	1. Levende systemen
	2. Technische systemen
	3. Ruimtelijke systemen
	5. Specifieke interacties tussen mens, natuur, techniek en ruimte
enkel A-stroom	6. Kringlopen
	1. Kringlopen en technische systemen
	2. Kringlopen en levende systemen
	3. Kringlopen in ecosystemen
	7. Voortplanting

Zowel de procedurele doelen als de conceptuele doelen leveren lerarenteams dus bouwstenen aan voor meer geïntegreerde leertrajecten.

Wat minder expliciet krijgen leraren via de wenken suggesties om het interdisciplinaire leren waar zinvol nog meer verbinding en diepgang te geven. Zo leren leerlingen vakoverschrijdende ‘denkwijzen’ hanteren, zoals de relaties ‘oorzaak en gevolg’, ‘structuur en functie’, ‘verhouding en hoeveelheid’, ‘stabiliteit en verandering’, ‘duurzaamheid’ ...

Daarmee treedt het leerplan in de voetsporen van landen die invloedrijke wetenschapscurricula met meer interdisciplinaire samenhang invoeren, zoals de 'Next Generation Science Standards' in de Verenigde Staten³ en de 'Kennisbasis natuurwetenschappen en technologie' in Nederland⁴.

Verschillende vormen van integratie

Lerarenteams zetten vaak hun eerste stappen in het interdisciplinaire denken door vak-typische leeractiviteiten uit te wisselen en met elkaar te vergelijken. Zo verwerven ze inzicht in elkaars inhouden, vakdidactiek en lespraktijk. Een volgende stap bestaat vaak uit het opzetten van leeractiviteiten waarbij vakgebonden inhouden een verbindend thema verhelderen. Dat is de multidisciplinaire aanpak. Een interdisciplinair project ontstaat, als lerarenteams de leerlingen betekenisvolle uitdagingen aanbieden. De leerlingen ontdekken op dat moment dat verschillende disciplines elkaar nodig hebben om problemen op te lossen of vragen te beantwoorden. Alle leerplandoelen in een interdisciplinair jasje steken, is geen doel op zich. Zo zullen de doelen uit het leerplan in verband met biologische voortplanting toch overwegend vakgericht benaderd worden.

Sommige scholen kiezen voor een reeks verschillende projecten waarbij de mate van integratie kan variëren van eerder multidisciplinair tot eerder interdisciplinair. In de concrete lespraktijk zien we allerlei mengvormen van die benaderingen. Andere scholen pakken een aantal leerplandoelen vakgericht aan en kiezen voor één geïntegreerd project per trimester.

Omdat de aparte vakleerplannen voor Aardrijkskunde, Natuurwetenschappen en Techniek afgestemd zijn op de interdisciplinaire variant Natuur, ruimte & techniek kunnen scholen vrij vlot omschakelen en zodoende een vakgerichtere aanpak geleidelijk aan verrijken met meer geïntegreerde benaderingen. Lerarenteams ontwikkelen zo een breed vakdidactisch repertoire om inhouden uit de betrokken vakken op een

betekenisvolle manier samen te brengen. Het leerplan ondersteunt die dynamiek door in geen vaste koppelingen tussen inhouden, vaardigheden en contexten te voorzien. Het elektronische leerplaninstrument LLinkid maakt het bovendien mogelijk om de relaties tussen curriculuminhouden vlot te verkennen. Op die manier ondersteunt de digitale leerplantoel het overleg tussen leraren. Om bij interdisciplinair leren hoofd- en bijzaken scherper in de verf te zetten, kan de methodiek van 'bruglessen' helpen (Vandenbroeue e.a., 2019)⁵. Leerlingen verwerven tijdens die lessen een gestructureerd inzicht in de relatie tussen de projectmatig geleerde kennis en vaardigheden en de betrokken vakgebieden.

Een leidende coalitie op school

Casus: schrijfteams

"In onze grote school zijn er wel een tiental leraren betrokken bij vakoverschrijdend, interdisciplinair samenwerken. De directie stelt een vakoverschrijdend kernteam samen om een aantal beslissingen te nemen en vakvergaderingen voor te bereiden. Om een project te ontwikkelen, stelt de school een schrijfteam samen met een vertegenwoordiger vanuit elk vak. Om meerdere leraren te betrekken, kunnen meerdere schrijfteams ingezet worden."

Een leraar geeft aan: "Het kan wel eens gebeuren dat je in de klas bij interdisciplinaire thema's niet meer alleen met je 'eigen' vak aan de slag gaat. In de voorbereiding stelt iedereen zijn kennis ten dienste van de collega's. Samen projecten schrijven is een intensief en tijdrovend proces, maar thema's kiezen die de horizon van leerlingen verruimen geeft zoveel terug."

Lerarenteams hebben er bij aanvang een hele kluit aan om meer geïntegreerde lessen uit te werken of samen te stellen, uit te testen en bij te sturen. Vaak vinden leraren dat ze in projectwerk andere competenties moeten aanspreken. Meer planning en overleg met collega's zijn essentieel. Het is belangrijk om de aanwezige expertise optimaal te benutten en nieuwe te ontwikkelen. In de vakdidactische uitwerking van lessen komen immers altijd drie domeinen samen: de didactiek, de praktijk en de vakkennis.

Leerlingen leren om met een ruimere blik naar de werkelijkheid te kijken en verbanden te leggen.

Vakdidactiek is meer dan de som van die drie domeinen: het is het unieke geheel dat ontstaat wanneer op basis van de drie domeinen de juiste elementen worden uitgewerkt⁶. In het vak Natuur, ruimte & techniek staan de betrokken leraren voor de uitdaging om hun complementaire vakdidactische expertise uit te wisselen en op elkaar af te stemmen. Leraren hebben nood aan ondersteuning van hun directie om bijvoorbeeld een vast overlegmoment in te roosteren.

Leraren geven aan dat een gedeelde visie in het betrokken lerarenteam een belangrijke succesfactor is. Daarnaast spelen ook de schoolorganisatie en het schoolbeleid een cruciale rol. De leraren verwachten voldoende ondersteuning, autonomie en waardering. Enkel zo kan het invoeringsproces gedragen worden door een groep van voortrekkers met leraren en coördinatoren: een 'leidende coalitie' in de school. Het uitzetten en aanhouden van een duidelijke koers zonder leraren te frustreren, is aanbevolen. Nascholing kan eraan bijdragen om kenmerken en succesfactoren bij vakkenintegratie beter te begrijpen, maar moet ook inzetten op vakgerichte inbreng bij integratie (Wilschut & Pijls, 2018)⁷.

Daar waar de vakoverschrijdende samenwerking in een complementair team vlot verloopt, zijn de ervaringen van leraren vaak positief. Zij ervaren het als een betekenisvolle manier van professionalisering. Als het lukt om zulke intensieve samenwerkingsverbanden te ontplooiën, dan draagt die dynamiek volgens onderwijskundig onderzoek ook bij aan het innovatief vermogen van de betrokken school (Van der Bolt e.a., 2006)⁸. Aan de andere kant is behoedzaamheid vereist, als een team niet overtuigd is: dat is immers een kritische succesfactor om een succesvolle integratie van schoolvakken te realiseren (Wilschut & Pijls, 2018).

Organisatie en ondersteuning

Casus: aangepast lessenrooster

"In onze school bundelen we in de A-stroom de twee lesuren natuurwetenschappen, de twee lesuren aardrijkskunde en de twee lesuren techniek van het eerste jaar in twee blokken van drie uren. De leraren staan dan per drie klassen parallel. Zowel leraren als leerlingen kunnen daardoor roteren tussen de klassen."

"In onze B-stroom kiezen we ervoor om de vier lesuren techniek en de drie lesuren natuur en ruimte op te delen in vier uren groepswork, een uur natuur en ruimte en twee uren techniek. In de afzonderlijke uren kiezen de leraren er dan voor om de leerstof vast te zetten, te remediëren, te verdiepen of deel te nemen aan buitenschoolse activiteiten. Zo realiseren de leerlingen ook doelen van het funderend leerplan."

Scholen die een aangepaste leeromgeving uitbouwen, kunnen de vakdidactische mogelijkheden in het leerplan Natuur, ruimte & techniek beter tot hun recht laten komen. De beschikbaarheid van een instructieruimte (of -hoek), een stille ruimte, een overlegruimte, een laboratorium ... is daarin een belangrijk gegeven. Ook aansluitende leslokalen die teamteaching mogelijk maken, kunnen een meerwaarde vormen. ▶

Bijsturing en didactische evaluatie

Casus: valkuilen bij het geïntegreerd werken

"In onze school loopt het vak Natuur, ruimte & techniek al meer dan een half jaar. De eerste valkuilen worden zichtbaar en de betrokken leraren sturen volop bij. We hebben nogal lijvige projectbundels samengesteld. Daarin komen hoofd- en bijzaken niet altijd goed uit de verf. Sommige leraren lossen dat op door opdrachtenfiches in te zetten, door samenvattingen te bezorgen en door inzet van Classroom en een zelfgemaakte website. Ook het vinden van een goede balans tussen zelfstandig werk en instructie, en tussen momenten van analyse en synthese vraagt een leerproces. We proberen om de relaties tussen vakinhoud en projectdynamiek nog beter bij te stellen. Daarnaast pogen we ook om via kruistabellen de voorkeuren van de leerlingen op te volgen."

De gerealiseerde projecten blijven niet binnen de klasmuren. Projectresultaten zijn successen die gevierd worden! Zo zijn er scholen die het project beëindigen met een toonmoment voor ouders, het uitbouwen in samenwerking met de lagere school of het koppelen aan een lokale gemeentelijke activiteit.

Het leerplan treedt in de voetsporen van landen die invloedrijke wetenschapscurricula met meer interdisciplinaire samenhang invoeren.

De betrokken leraren in het nascholingsproject zien scherp in dat het samenspel tussen de verschillende vakken een aangepaste didactische evaluatie vereist. Vaardigheden, zoals onderzoeken, ontwerpen en probleemoplossend denken, worden immers geëvalueerd met aangepaste instrumenten. Sommige leraren gaan bijvoorbeeld aan de slag met beoordelingschalen waarin ze de verschillende facetten van de geoefende vaardigheden op een aantal beheersingsniveaus omschrijven. Die omschrijvingen zijn aangepast aan de opdrachten van de leerlingen. Kennistoetsen worden nog steeds ingezet. Vooral formatief bieden ze bijvoorbeeld mogelijkheden om snel diagnostische feedback te verzamelen en te communiceren aan leerlingen⁹ (Van den Berg, 2019). Het uitwerken van een evenwichtige evaluatie gaat bij aanvang gepaard met wat koudwatervrees.

Zodra het lerarenteam meer ervaring opbouwt met werkwijzen als observaties en het evalueren van taken en portfolio's, groeit in de meeste gevallen het vertrouwen.

Interdisciplinaire aanpak draagt bij tot betekenisvol onderwijs

Het nascholingsproject rond het interdisciplinaire leerplan Natuur, ruimte & techniek leert ons dat enthousiaste lerarenteams betekenisvolle projecten kunnen ontwikkelen en daarbij gebruikmaken van een gevarieerde interdisciplinaire vakdidactiek. Leerlingen en leraren krijgen een beter zicht op de samenhang tussen kennis en vaardigheden in natuur, ruimte en techniek zonder vak-eigen concepten en werkwijzen uit het oog te verliezen. Uit literatuur en praktijkervaring blijkt ook dat een zorgvuldig uitgebouwde interdisciplinaire praktijk kan inspelen op betekenisvol onderwijs voor jongeren en een context kan

vormen voor verdere professionalisering van leraren. Die intensieve samenwerkingsverbanden hebben het potentieel om de innovatiekracht van een school te verhogen. Dat gebeurt het best vanuit een schoolbreed gedragen visie en ondersteuning die aangepast is aan de context van de school.

Didier Van de Velde
didier.vandavelde@katholiekonderwijs.vlaanderen
Pedagogisch begeleider
Dienst Curriculum & vorming

Catherine Van Nevel
catherine.vannevel@katholiekonderwijs.vlaanderen
Nascholer Natuur, ruimte & techniek
en schoolbegeleider Broeders van Liefde

Anke Van Berendoncks
anke.vanberendoncks@katholiekonderwijs.vlaanderen
Nascholer Natuur, ruimte & techniek
en pedagogisch begeleider aardrijkskunde
regio Mechelen-Brussel

EINDNOTEN

1. Katholiek Onderwijs Vlaanderen (2019). *Natuur, ruimte & techniek*. Leerplan algemene vorming eerste graad secundair onderwijs. Brussel. Internet: <https://www.katholiekonderwijs.vlaanderen/ontwerpleerplannen%20eerste%20graad>
<https://linkid.katholiekonderwijs.vlaanderen/#/leerplan/c78e26d5-8c87-4fd5-9dce-1879f5183935/doelenlijst>
2. Vyt, A. (2020). *Vakoverschrijdend interdisciplinair samenwerken op school*. Gent: Arteveldehogeschool. Informatie vakoverschrijdend interdisciplinair samenwerken op school (VISS) en inspirerende voorbeelden: <https://www.viss.club/>
3. NGSS Lead States. (2013). *Next Generation Science Standards: For States, By States*. Internet: <https://www.nextgenscience.org/>
4. Stichting Leerplanontwikkeling (2014). *Kennisbasis natuurwetenschappen en technologie voor de onderbouw vo. Een richtinggevend leerplankader*. Internet: <https://slo.nl/@4177/kennisbasis/>
5. Vandenbroele, L. e.a. (2019). *Collega's maken de brug*. Gent: Arteveldehogeschool. Studiedag
6. Clijmans, L., De Smet, E., Frans, R., Poncet, F., Tamassia, L., Vyvey, K. (2013). *Inspiratiegids Vakdidactiek Natuurwetenschappen*. KU Leuven: School of Education. Internet: <https://associatie.kuleuven.be/schoolofeducation/projecten/Inspiratiegids%20vakdidactiek%20SoE.pdf>
7. Wilschut, A. en Pijls, M. (2018). *Effecten van vakkenintegratie: een literatuurstudie*. Kenniscentrum Onderwijs en Opvoeding Hogeschool van Amsterdam. Internet: https://pure.hva.nl/ws/files/5112546/Effecten_van_vakkenintegratie.pdf
8. Bolt, L. van der, Studulski, F., Vegt, A. L. van der & Bontje, D. (2006). *De betrokkenheid van de leraar bij onderwijsinnovaties. Een verkenning op basis van literatuur*. Utrecht: Sardes.
9. Berg, E. van den (2019). *Formatieve evaluatie door middel van concept checks. Het opsporen van en reageren op misconcepties bij leerlingen*. Enschede: SLO. Internet: <https://slo.nl/publicaties/@12540/formatieve-evaluatie-0>

ALGEMENE VERORDENING GEGEVENS- BESCHERMING, TWEE JAAR LATER ...

.1215.6

criptions

Sinds 25 mei 2018 is de Algemene Verordening Gegevensbescherming (AVG) in de hele Europese Unie van toepassing. De AVG geeft een wettelijk kader aan de verplichtingen waaraan scholen moeten voldoen, als ze persoonsgegevens verwerken. In een eerder artikel gaven we al een overzicht van die nieuwe regelgeving.

Na twee jaar is het tijd om even een stand van zaken op te maken hoe onderwijsinstellingen omgaan met die nieuwe wetgeving en te bekijken welke klemtonen de toezichthoudende autoriteit legt. We blikken ook vooruit om te kijken wat de nieuwe uitdagingen zijn die ons te wachten staan.

Kern van de AVG

De kerngedachte van de Algemene Verordening Gegevensbescherming (AVG) is om burgers betere bescherming en controle te bieden bij de verwerking van hun persoonsgegevens. De AVG stelt een aantal regels scherper, geeft verduidelijking of is een uitbreiding van de vroegere privacywetgeving.

Hoe moeten onderwijsinstellingen persoonsgegevens verwerken?

Dat er in onderwijsinstellingen veel persoonsgegevens verwerkt worden, staat buiten kijf. Maar wat zijn de regels nu om persoonsgegevens te verwerken?

De AVG legt een aantal **basisprincipes** vast hoe onderwijsinstellingen persoonsgegevens moeten verwerken:

- Persoonsgegevens mogen niet zomaar verwerkt worden, er moet altijd een *rechtmatig doel* zijn waarom de onderwijsinstelling persoonsgegevens verwerkt. Leerlingenadministratie en leerlingenbegeleiding zijn voorbeelden van rechtmatige verwerkingsdoeleinden waarvoor onderwijsinstellingen persoonsgegevens van leerlingen verwerken.
- De AVG stelt ook dat enkel *minimale gegevens* verwerkt mogen worden om die doeleinden te bereiken. Zoals bij elke gegevensverwerking mag immers slechts de minimaal noodzakelijke hoeveelheid gegevens worden verwerkt om het vooropgestelde doel te bereiken.
- *Bewaar de persoonsgegevens niet langer dan noodzakelijk*. Gegevens die de onderwijsinstelling niet langer meer nodig heeft, moeten verwijderd worden. Voor sommige gegevens is er wel een wettelijke minimale bewaartermijn vastgesteld. Indien er geen andere redenen meer zijn om die gegevens na de wettelijke termijn nog langer te bewaren, anonimiseer die gegevens dan of vernietig ze.
- Verder moeten onderwijsinstellingen *transparent* zijn betreffende de verwerkingsdoeleinden en de persoonsgegevens die daarvoor verwerkt worden. Zo hebben onderwijsinstellingen

de plicht om de leerlingen (en hun ouders) afdoende te informeren wat ze doen met de gegevens. Concreet wil dat zeggen dat de onderwijsinstelling moet communiceren waarom ze persoonsgegevens verwerkt, welke gegevens ze daarvoor zal gebruiken en hoelang ze die gegevens zal bewaren. Daarnaast moet er ook duidelijk gecommuniceerd worden over welke rechten de leerling heeft.

- Om beter controle te kunnen houden over welke gegevens de onderwijsinstelling verwerkt, hebben leerlingen altijd de mogelijkheid om hun eigen gegevens op te vragen. Zo kan de leerling de gegevens controleren en kijken of ze *juist zijn*. Foutieve informatie moet immers bijgewerkt worden.
- Verder moet de onderwijsinstelling *gepaste beveiligingsmaatregelen* nemen om persoonsgegevens te beschermen tegen ongeoorloofde of onrechtmatige verwerking ervan en tegen onopzettelijk verlies, onopzettelijke vernietiging of beschadiging.

Less is more.

Naast de basisprincipes die opleggen *hoe* onderwijsinstellingen persoonsgegevens moeten verwerken, kan verwerking ervan enkel gebeuren, indien de gegevens **rechtmatig** zijn.

Onderwijsinstellingen kunnen persoonsgegevens verwerken, indien ze gebaseerd zijn op minstens één van onderstaande rechtmatigheden:

- De leerling (of zijn ouders) heeft *toestemming* gegeven voor de verwerking van persoonsgegevens voor een of meer specifieke doeleinden;
- De verwerking is noodzakelijk voor de *uitvoering van een overeenkomst* met de leerling (of zijn ouders);
- De verwerking is noodzakelijk om te voldoen aan een *wettelijke verplichting* die op de onderwijsinstelling rust;
- De verwerking is noodzakelijk om de *vitale belangen van de leerling of van een andere natuurlijke persoon te beschermen*;

- De verwerking is noodzakelijk voor de behartiging van de *gerechtvaardigde belangen* van de onderwijsinstelling of van een derde.

AVG in de praktijk

Bij ieder proces waarbij persoonsgegevens verwerkt worden, moeten de bovenstaande basisprincipes getoetst worden en moet er altijd een rechtmatigheid zijn waarop de gegevensverwerking gestoeld is. In de praktijk merken we dat de Europese toezichthouders de gegevensverwerking altijd toetsen aan de bovenstaande basisprincipes.

Inschrijvingen

Neem nu het inschrijvingsproces van de leerling; welke minimale gegevens zijn er nodig en welke rechtmatigheid is van toepassing? Vaak kunnen we niet alle gegevens onder dezelfde rechtmatigheid opvragen, maar zijn er verschillende rechtmatigheden waarop de onderwijsinstelling zich zal moeten baseren.

Het is een evidentie om de identificatiegegevens (voornamen, achternaam, geboortedatum, adres, geslacht, identificatienummer) van de leerling te weten, evenals de al behaalde getuigschriften. Je moet als onderwijsinstelling immers weten wie zich inschrijft en of het wettelijk mogelijk is om de leerling voor een bepaalde richting toe te laten. De rechtmatigheid is daarvoor de uitvoering van een overeenkomst. Daarnaast zal er op het inschrijvingsformulier vaak de vraag staan of de moeder 'in het bezit is van een diploma van

het secundair onderwijs, of van een daarmee gelijkwaardig studiebewijs'. Die gegevens worden enkel van de moeder gevraagd, omdat dat zo in de onderwijsdecreten vastgelegd is. Het gebeurt dus op basis van een wettelijke verplichting dat die informatie opgevraagd kan worden.

Om de leerling optimaal in het leerproces te begeleiden, worden soms ook medische gegevens verwerkt. Ouders en leerlingen zijn vrij die medische informatie al dan niet aan de onderwijsinstelling te geven. Het moet voor de leerling (en zijn ouders) wel duidelijk zijn dat ze die informatie uit vrije wil kunnen geven en dat die inlichtingen enkel gebruikt zullen worden om de leerling tijdens zijn leerproces te ondersteunen. Indien de ouders die informatie niet aanreiken, zal de leerling geen gepaste ondersteuning krijgen. Ouders kunnen bijvoorbeeld aangeven dat hun zoon of dochter dyslexie heeft, daardoor kan de school de gepaste maatregelen nemen en zou de leerling kunnen gebruikmaken van bijvoorbeeld compenserende voorleessoftware. Medische gegevens worden enkel verwerkt met uitdrukkelijke toestemming van de leerling en zijn ouders.

Voor alle gevraagde informatie op het inschrijvingsformulier moet er dus altijd de afweging gemaakt worden of ze echt nodig is en op welke rechtmatigheid ze gebaseerd is.

En de AVG heeft ook voordelen: bij de registratie van de identificatiegegevens van de leerling moeten onderwijsinstellingen zich baseren op een officieel document, zoals de identiteitskaart, zoda-

nig dat de juiste gegevens overgenomen kunnen worden. Voor het nemen van een fotokopie van de identiteitskaart is er echter geen rechtmatigheid. Je hoeft dat bijgevolg ook niet meer te doen.

Foto's op school

Ook voor het verwerken van beeldmateriaal van leerlingen zijn bovenstaande basisprincipes van kracht. Op school kan een foto van een leerling gebruikt worden ter identificatie van die leerling, bijvoorbeeld:

- op een leerlingenkaart of badge;
- in het leerlingenadministratie- of volgsysteem.

De rechtmatigheid om de foto's te verwerken is gebaseerd op het uitvoeren van de overeenkomst.

In de meeste andere gevallen zal voor het gebruik van gericht beeldmateriaal, waar een leerling herkenbaar op afgebeeld staat, de rechtmatigheid toestemming zijn.

Die toestemming moet *vrij* gegeven kunnen worden, vandaar dat er geen toestemming gevraagd kan worden via het schoolreglement, omdat de toestemming voor het gebruik van foto's in dat geval onlosmakelijk verbonden zou zijn met de ondertekening van het schoolreglement.

Daarnaast moet de toestemming ook *specifiek* zijn. Een algemene toestemming vragen 'voor het gebruik van foto's door de school' kan dus niet. Leerlingen en hun ouders moeten weten waarvoor ze toestemming geven en kunnen apart aangeven waarvoor ze toestemming geven. Zo moet er eigenlijk toestemming gevraagd worden voor het nemen en publiceren van de klasfoto, foto's op de eigen schoolwebsite, op sociale media of indien een foto in een afgedrukte brochure zal verschijnen.

En omdat toestemming *aantoonbaar* moet zijn en het om een *actieve handeling* moet gaan, zal de leerling op het toestemmingsformulier zelf aanduiden waarvoor er toestemming gegeven wordt. Leerlingen kunnen zelfstandig toestemming geven vanaf de leeftijd van 13 jaar. Voor jongere kinderen moeten altijd de ouders die toestemming geven.

Maak minder maar bewuster foto's.

Ouders of leerlingen hoeven niet elk schooljaar opnieuw toestemming te geven. Ouders of leerlingen die eerder geen toestemming hebben gegeven, kunnen dat wel op een later moment alsnog doen. Je kunt achteraf je gegeven toestemming ook weer intrekken. Wijs ouders en leerlingen op die rechten met een jaarlijkse herinnering over het geven van toestemming, bijvoorbeeld via de nieuwsbrief aan het begin van het schooljaar.

Denk bij de publicatie van beeldmateriaal op een publieke website altijd aan het feit dat:

- het internet nooit vergeet;
- je rekening moet houden met steeds efficiënter wordende gezichtsherkenning: waar schuw ouders en kinderen daarvoor;
- je geen foto's publiceert die (later) afbreuk kunnen doen aan de waardigheid van het kind.

Hoe garandeer je transparantie?

Op basis van de AVG zijn de besturen van de onderwijsinstellingen verplicht om op een transparante wijze te communiceren over hoe ze persoonsgegevens verwerken. De AVG geeft daarbij een lijst van de informatie waarover verwerkingsverantwoordelijken moeten communiceren. Dat wordt het best gedaan in een privacyverklaring. Katholiek Onderwijs Vlaanderen heeft een model van privacyverklaring ontworpen die onderwijsinstellingen kunnen overnemen op hun website. Zo is de onderwijsinstelling er zeker van dat de leerling en zijn ouders de juiste informatie krijgen.

Meldplicht datalekken

Nieuw in de AVG is het verplicht melden van datalekken aan de toezichthouder. Ook vanuit het onderwijs zijn er al heel wat datalekken gemeld. Het gaat daarbij altijd om situaties waarbij persoonsgegevens onbedoeld verspreid of verloren zijn geraakt. Het is belangrijk om elk incident te ►

registreren en na te gaan of er al dan niet sprake is van een datalek. Op basis van die incidenten is het immers de bedoeling dat de betrokken onderwijsinstelling gepaste technische en/of organisatorische maatregelen neemt om de beveiliging van persoonsgegevens te vergroten.

Vaak voorkomende datalekken zijn:

- verlies van laptop met daarop gevoelige informatie, zoals zorgverslagen van leerlingen, evaluatiedocumenten van personeel;
- versturen van e-mails met gevoelige informatie en/of bijlagen naar verkeerde of te veel geadresseerden;
- onrechtmatige toegang tot informatie in het leerlingvolgsysteem, doordat leerlingen het wachtwoord en de gebruikersnaam van de leraar kraken;
- slachtoffer worden van een ransomware-aanval, waarbij toegang tot leerlingengegevens ontoegankelijk wordt gemaakt.

Je staat er niet alleen voor

Het schoolbestuur draagt de eindverantwoordelijkheid voor de toepassing van deze wetgeving. Gelukkig sta je er niet er alleen voor. Vanuit Katholiek Onderwijs Vlaanderen zijn er de voorbije drie schooljaren al 850 *aanspreekpunten informatieveiligheid* opgeleid. Een aanspreekpunt informatieveiligheid is een personeelslid dat voldoende affiniteit heeft met ICT en met de verwerking van persoonsgegevens, maar niet noodzakelijk een ICT-opleiding gehad heeft. Het is iemand die in de onderwijsinstelling de verschillende processen in verband met het verwerken van persoonsgegevens kent. Het aanspreekpunt treedt onder andere op als contactpersoon voor de Data Protection Officer van Katholiek Onderwijs Vlaanderen. Hij helpt ook mee aan het bewustmakingsproces over informatieveiligheid in de onderwijsinstelling(en) en kan de benodigde sjablonen aanpassen aan de situatie binnen de onderwijsinstelling. Bovendien is hij het eerste aanspreekpunt bij datalekken.

Wat brengt de toekomst?

Vanaf het schooljaar 2020-2021 zullen er alvast enkele zaken veranderen voor onderwijsinstellingen. Zo zullen er strengere toegangseisen zijn voor alle personeelsleden, wanneer zij toegang willen tot het leerlingvolgsysteem. Een eenvoudige gebruikersnaam en daarbij horend wachtwoord zullen niet meer volstaan: er zal een tweede beveiligingsfactor nodig zijn om je extra te identificeren. Dat zal gebeuren via je identiteitskaart, een code op je smartphone of gebruikmakend van de itsMe-app. Zo kunnen we de toegang tot de vaak heel gevoelige leerlingendossiers beter beveiligen en afschermen tegen ongeoorloofde toegang. Onderwijsverstrekkers, de overheid en de aanbieders van leerlingvolgsystemen hebben daarover al de nodige afspraken gemaakt.

Daarnaast zijn er tal van protocollen in opmaak waar de onderwijsinstelling zich aan moet houden. Protocollen zijn afspraken tussen overheden over hoe en welke persoonsgegevens ze met elkaar gaan uitwisselen en welke minimale beveiligingsmaatregelen ze daarbij moeten ne-

men. Vanuit Katholiek Onderwijs Vlaanderen zullen die protocollen ondertekend worden. Veel schoolbesturen die daarbij willen aansluiten, hebben daarvoor al een machtiging aan Katholiek Onderwijs Vlaanderen gegeven.

Wat doet Katholiek Onderwijs Vlaanderen?

Om de stijging van de planlast voor de scholen te beperken, heeft Katholiek Onderwijs Vlaanderen een aantal taken op zich genomen om te vermijden dat elk schoolbestuur apart actie moet ondernemen.

De schoolbesturen zijn verplicht om op een transparante wijze te communiceren over hoe ze persoonsgegevens verwerken.

Zo zijn er de gezamenlijke verwerkersovereenkomsten die in het onderwijs gebruikt worden, het onderhandelen over en het afsluiten van protocollen in het onderwijs, advies geven aan ontwikkelaars van leerlingenadministratie- en leerlingvolgsystemen.

Het is belangrijk dat iedereen in onze onderwijsinstellingen conform de AVG handelt. Daarom engageren we ons ook de volgende schooljaren

tot het opleiden van de aanspreekpunten informatieveiligheid. In elke onderwijsinstelling moet een aanspreekpunt informatieveiligheid zijn, die weet waarover de AVG handelt en welke acties een onderwijsinstelling moet ondernemen om aan de wetgeving te voldoen. Daarnaast organiseren we jaarlijks in elke regio een leernetwerkdag over informatieveiligheid waar we inspelen op de huidige actualiteit in verband met deze wetgeving. We organiseren, tot slot, ook een aantal professionaliseringsmomenten waarop we met aanspreekpunten informatieveiligheid, maar ook met ICT-coördinatoren in de diepte rond één thema kunnen werken. Zo zullen we volgend schooljaar rond hacking en ransomware een aantal extra sessies geven.

Informatiebeveiliging en privacy kun je niet in één keer regelen, het is een proces. In de komende jaren wordt het belangrijk alle maatregelen die we genomen hebben te toetsen aan de huidige - veranderende - wetgeving. We borgen wat goed is en passen procedures aan waar nodig.

Heb je nog vragen rond de AVG? Je kunt altijd een beroep doen op het team dat rond de AVG werkt en op de Data Protection Officer van Katholiek Onderwijs Vlaanderen.

Gino De Meester

gino.demeester@katholiekonderwijs.vlaanderen

Data Protection Officer Katholiek Onderwijs Vlaanderen
Dienst Bestuur & organisatie

ENERGIE-EFFICIËNTIE. DRAAG ZORG VOOR HET KLIMAAT EN BESPAAR GELD

Onderwijsinstellingen willen zeker zorg dragen voor het klimaat en zeer bewust omgaan met energie. De middelen voor ons onderwijs zijn nog steeds beperkt en de koopkracht vermindert gestaag. Ons gebouwenpark behoort niet tot de jongste en daardoor zijn de keuzes voor een bestuur niet zo evident. Een euro kun je nu eenmaal maar één keer uitgeven.

Om besturen daarbij te ondersteunen, organiseerde de Dienst Bestuur & organisatie een infonamiddag samen met verschillende partners, zoals EnergieID, Klimaatscholen2050, MOS (Milieuzorg Op School) en het Vlaams EnergieBedrijf (VEB). Met die infonamiddag wilden we de aanwezigen op weg zetten om zorg te dragen voor het klimaat en geld te besparen. Kunnen we in 2050 al CO2-neutraal zijn?

Hoe begin je daar nu aan?

Tijdens de infosessie gebruikten we de *Trias Energetica* als rode draad. Dat is oorspronkelijk een driestappenstrategie om een energiezuinig ontwerp te maken. Je begint het best met het verminderen van je energieverbruik, maar daarvoor moet je eerst wel goed weten wat je verbruikt. Dat is te lezen op je energiefactuur en je kunt daarvoor ook een aantal gratis tools gebruiken.

Wanneer je dat weet, kun je bekijken hoe je je energieverbruik kunt verminderen en eventueel kunt inzetten op hernieuwbare energie. Niet alles is echter haalbaar in een schoolcontext. Inzake hernieuwbare energie lijken zonnepanelen de meest haalbare optie te zijn.

In de vorming werd ook aandacht besteed aan de mogelijkheden waarop dat betaald zou kunnen worden, welke subsidies mogelijk zijn en wanneer je daar een beroep op kunt doen.

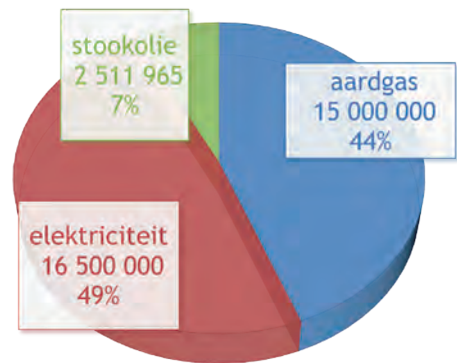
Zorg dragen voor het klimaat en besparen op energie kunnen ook met leerlingen, studenten, cursisten en personeelsleden samen aangepakt worden en een didactisch luik krijgen. Het verband werd gelegd met de leerplandoelen in het basis- en secundair onderwijs.

Bij energieverbruik is meten echt wel weten.

Metten en begrijpen wat je verbruikt

We zijn niet voor honderd procent zeker wat het verbruik is van alle soorten energie in de onderwijsinstellingen, maar we beschikken wel over de kostprijs van energie bij de scholen die gebruikmaken van de raamovereenkomst via vzw DOKO, die de raamcontracten organiseert voor Katholiek Onderwijs Vlaanderen.

In 2018 was de totale kostprijs van energie (met inbegrip van kosten en taksen) meer dan 34 miljoen euro. De verdeling over de verschillende bronnen is voor die contracten hieronder te zien:

Het is dus aangewezen om goed te weten wat er verbruikt wordt. De eerste manier om dat te doen, is de energiefactuur goed analyseren. Sven Crabbé van VEB lichtte bevattelijk toe welke informatie op een factuur terug te vinden is. Het werd duidelijk dat de verhouding tussen het aandeel van de kosten en het aandeel van het effectieve verbruik van energie daarbij belangrijk is. Je kunt immers niet zomaar besparen op de kosten, die liggen vast, maar misschien kun je met een groepsfactuur en/of een factuur per EAN-nummer meer of minder te weten komen.

Volg je eigen energieverbruik op

Vincent Dierickx nam ons vervolgens mee in de mogelijkheden van de gratis toepassing EnergielD, die ontstaan is vanuit een burgerinitiatief, maar waar ondertussen al heel wat bedrijven aan meewerken.

Je kunt via de onlinetoepassing alle mogelijke meetgegevens over energie, water, afval en transport manueel of automatisch verzamelen. Daar kun je vervolgens mee aan de slag, alleen of samen met andere gebruikers. De toepassing verwerkt je gegevens tot eenvoudige grafieken.

Zo kom je zeker tot nuttige inzichten. Ontdek bijvoorbeeld of je verbruik volgens verwachting verloopt en hoeveel je momenteel bespaart. Via de benchmarkmodule vergelijk je jezelf snel met gelijkaardige gebruikers.

Heb je al een slimme meter, datalogger, omvormer of ander toestel? EnergielD heeft verschillende integraties om automatisch meterstanden naar je persoonlijke dossier te verzenden. Veel leveranciers bieden ondertussen al de mogelijkheid om je meterstanden automatisch op te volgen in EnergielD.

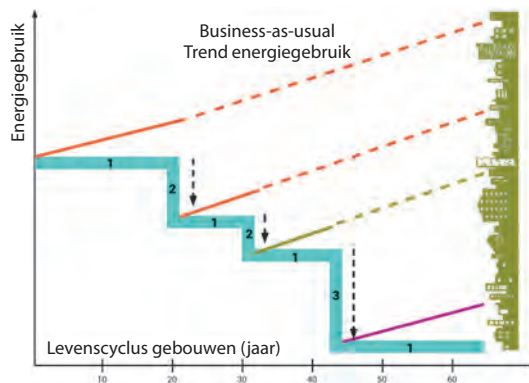
Wens je het verbruik van één instelling op te volgen, dan kan dat gratis. Voor het groepsabonnement moet je betalen. Meer informatie vind je op www.energieID.be.

Pak je eigen energieverbruik aan en zet de energie die je verbruikt optimaal in

Je kunt gebruikmaken van diensten van gespecialiseerde firma's en onderzoeksbureaus om je energieverbruik onder de loep te nemen. Via een potentiële scan doen zij dan misschien voorstellen waar je zelf nooit opgekomen zou zijn. Er hangt natuurlijk een prijskaartje aan vast, maar er zijn bedrijven die werken volgens het principe 'no cure no pay'.

Meestal wordt er gewerkt op basis van een combinatie van meerdere acties, zoals hieronder in de figuur te zien is. Alleen optimaliseren wat je hebt, is niet direct een grote besparingsoperatie.

- Optimaliseer het verbruik dat je hebt.
- Vervang energiezuinig wanneer einde levensduur.
- Gebruik je eenmalige kans om grondig te renoveren via (her)nieuwbouw.
- Installeer hernieuwbare energie.

Hernieuwbare energie: wat is haalbaar voor onderwijsinstellingen?

Om 'groene' energie op te wekken, zijn er verschillende mogelijkheden. Iedereen is het erover eens dat technieken als een waterkrachtcentrale, een warmtekrachtkoppeling (WKK), windturbines, een warmtepomp, een zonneboiler ... in onderwijsinstellingen moeilijk haalbaar zijn.

Aan een WKK als mogelijkheid voor het produceren van hernieuwbare energie hoeven we meestal geen tijd te besteden. De mogelijkheid om in windturbines te voorzien, is op enkele plaatsen wel al onderzocht. Er wordt meestal afgehaakt op basis van de inplanting van een schoolgebouw in de omgeving, het geluid dat zo'n installatie maakt of men krijgt geen toelating vanwege bezwaren over slagschaduw.

Een warmtepomp wordt soms gebruikt, maar die verbruikt wel heel wat elektriciteit, ook al gaat het verbruik van aardgas naar omlaag. Financieel levert het dus niet zoveel winst op.

Ook een zonneboiler wordt af en toe geïnstalleerd, maar de terugverdientijd voor een school is groot. De meeste zonne-uren zijn immers tijdens de zomermaanden op het moment dat er bijna geen verbruik is, tenzij de gebouwen in de zomer voor andere doeleinden gebruikt worden.

Zonnepanelen of *photovoltaic panels* (PV) vormen eigenlijk de enige oplossing die binnen het bereik van de meeste onderwijsinstellingen ligt.

Een PV-cel zet zonne-energie om in elektriciteit, in gelijkstroom. Via een omvormer wordt die energie omgezet naar op het net bruikbare wisselstroom. De overtollige energie (die niet simultaan gebruikt wordt) wordt opnieuw in het distributienet geïnjecteerd. PV-cellen kunnen zowel op een hellend als op een plat dak geïnstalleerd worden. Meer en meer wordt er ook gebruikgemaakt van een zogenoemde oost-westopstelling om productie en (eigen) verbruik optimaal op elkaar af te stemmen.

PV-panelen zijn al zeker een stabiele investering gebleken met een voorspelbaar opbrengstpro-

fiel voor twintig tot vijftientwintig jaar. De terugverdientijd is uiteraard enorm afhankelijk van de huidige energieprijs, maar varieert ergens tussen de zes en elf jaar.

Het plaatsen van PV-panelen vraagt natuurlijk nog altijd een flinke investering. Behoort die niet tot de mogelijkheden, dan kun je misschien een beroep doen op een bedrijf dat de school volledig ontzorgt. Dat kan één van de partners van vzw DOKO – Katholiek Onderwijs Vlaanderen zijn, zoals Klimaatscholen 2050. Ook VEB heeft in die lijn een interessant aanbod. Een derde partij gebruikt je daken om er zonnepanelen op te leggen. De energie die in de zomer geproduceerd wordt, komt de onderwijsinstelling toch nog voor een deel ten goede en de school hoeft zelf niet te investeren.

Hoe ga ik dat betalen?

Elke dag moeten besturen keuzes maken met een beperkt beschikbaar budget. Wanneer kies je nog voor het herstellen van een installatie en wanneer vervang je ze? Wanneer investeer je nog in renovatie en wanneer is een gebouw einde levensduur? Huisvesting is absoluut meer dan energie-efficiëntie, wat niet altijd de zwaarste motivator is om te kiezen voor een investering.

Elk bestuur heeft nood aan een actuele langetermijnvisie die we vastleggen in een masterplan. Dat hoort drie essentiële componenten te bevatten: een onderwijs-strategisch, een financieel en een infrastructureel masterplan. Daarvoor kun je ondersteuning vinden bij Katholiek Onderwijs Vlaanderen, dat je graag verder helpt in die complexe materie.

Als je vanuit een langetermijnvisie hebt beslist welke actie je wilt ondernemen, dan zijn er voor de financiering wel verschillende mogelijkheden.

Eigen middelen

Je kunt iets ondernemen zonder overheidssteun. Dat is financieel minder interessant, want je moet het gehele bedrag helemaal zelf betalen. Als het gaat om infrastructuur waaraan met subsidies van het Agentschap voor Infrastructuur in het Onderwijs (AGION) investeringen werden uitge-

voerd, dan kun je ook geen gebruikmaken van een hypothecaire lening. Het bestuur heeft tegelijkertijd wel alles zelf in de hand inzake inhoud en timing. Integraal financieren met eigen middelen is soms noodzakelijk, maar het is meestal geen eerste keuze.

Reguliere AGION-subsidies

Je kunt een beroep doen op de reguliere AGION-subsidies: 70% van de totale kostprijs voor projecten (bu)bao en 60% voor de andere niveaus. Het bestuur moet ook in dat geval nog wel extra bijpassen. Dat kan dan eventueel gebeuren via een lening met gemeenschapswaarborg voor de resterende 30 of 40%.

Het kan via de standaardprocedure met een wachtlijstdossier, maar daarin worden installaties voor hernieuwbare energie in de regel niet gesubsidieerd. Een uitzondering daarop is de situatie waarbij hernieuwbare energie noodzakelijk is om de opgelegde energieprestatie-eis te behalen. Het grote nadeel van zo'n regulier wachtlijstdossier is de lange wachttijd.

Een andere mogelijkheid is gebruikmaken van een verkorte procedure die bedoeld is om bestaande gebouwen in goede staat te houden. Ook die mogelijkheid is niet bestemd voor installaties in verband met hernieuwbare energie en heeft een maximumbedrag van 125 000 euro zonder kosten. Bovendien kan er slechts één dossier per instelling en per vestigingsplaats tegelijkertijd lopen. AGION kan een nieuwe verkorte procedure ten vroegste twee jaar na de vorige principieel goedkeuren.

Beide mogelijkheden zijn financieel het interessantst, maar minder soepel naar inhoud en timing. Onderzoek ze echter zeker!

AGION-energielening

Je kunt deze specifieke leningsformule inzetten voor investeringen in energie-efficiëntie en voor hernieuwbare energie. Ook de studiekosten komen binnen zo'n lening in aanmerking. Het gaat over een renteloze lening op een termijn van vijftien jaar met vaste mensualiteiten. Er is een maximum ingesteld van 500 000 euro per vestigingsplaats.

Voor de invulling van de investeringen kun je eventueel gebruikmaken van de raamovereenkomsten die VEB aanbiedt.

Het is een niet te versmaden financiële mogelijkheid, want ze is ook bruikbaar voor de eigen 30 of 40% in een regulier gesubsidieerde investering. De piste blijft beperkt qua inhoud en omvang, maar ze is al ruimer dan de reguliere subsidiëring of een verkorte procedure.

Andere premies en subsidies

Soms zijn er premies beschikbaar vanuit regionale of lokale overheden, of van de distributienetbeheerder. Je vindt een overzicht daarvan op www.energiesparen.be/voor-scholen.

Op dit moment is er bij de Vlaamse overheid niet zo veel extra beschikbaar, maar het kan wel zorgen voor een beperkt financieel extraatje. Het is goed om dat altijd na te kijken, want het zou zonde zijn om iets te laten liggen.

Werken met derden

Een mogelijkheid om met derden te werken, is ingaan op het aanbod van Klimaatscholen 2050 voor de installatie van zonnepanelen.

Dat is een volledige ontzorging van de school. De school heeft geen uitgaven, geen kosten en hoeft dus geen lening af te sluiten om de zonnepanelen te kunnen installeren. Er hoeven geen studiekosten gemaakt te worden, want de netstudies, stabiliteitsstudies, schaduwstudies, ontwerpstudies en andere zijn niet voor de onderwijsinstelling. Je hoeft niet zelf een openbare aanbesteding uit te schrijven, geen installateur te zoeken of opvolging of onderhoud van de zonne-installatie te doen. De school kan bovendien tegen een gunstig tarief stroom afnemen van die installatie.

Na twintig jaar wordt de school zonder kosten eigenaar van de PV-installatie. Zoals Klimaatscholen2050 zegt: de school hoeft geen risico's te nemen, maar kan wel gebruikmaken van alle baten.

Meer informatie over dat aanbod vind je op www.klimaatscholen2050.be.

Onderhoud- en energieprestatiecontracten

Een laatste mogelijkheid om de kosten te financieren, is gebruikmaken van onderhoud- en energieprestatiecontracten (OEPC). Daarbij neemt een derde partij, een Energy Service Company (ESCO), het volledige project op zich, ze investeert en garandeert besparingen.

Het Vlaams EnergieBedrijf (VEB) heeft een aanbod waarop scholen kunnen intekenen. Meer informatie vind je op de website <https://www.veb.be/energieprestatiecontract>.

Ook met leerlingen kun je acties ondernemen

Er zijn tal van mogelijkheden om samen met leerlingen te werken aan klimaatdoelstellingen. Je kunt diverse leerplandoelen vinden, zowel in het basisonderwijs als in het secundair onderwijs, waarmee je ook aan het klimaat de nodige aandacht kunt besteden.

VALIES is een project voor basis- en secundaire scholen om op school leerlingen en leraren uit te rusten met de competenties die ze nodig hebben om bewuste keuzes te maken met het oog op een leefbare wereld. Meer informatie vind je op www.edo-valies.be.

De organisatie Milieuzorg Op School (MOS) van het Departement Omgeving van de Vlaamse

overheid helpt je om van je school een milieuvriendelijke en duurzame leer- en leefomgeving te maken, samen met de leerlingen, het schoolteam en het netwerk van de school. Je leert denken over en werken aan een leefbare wereld, nu en in de toekomst, voor onszelf en voor anderen, hier en elders op de planeet.

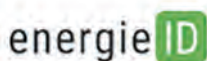
MOS richt zich op basis- en secundaire scholen. Meer informatie vind je op <https://www.mos-vlaanderen.be/>.

Een school die in zee gaat met MOS, kan rekenen op begeleiding op maat, informatie en inspiratie over het aanbod van milieu-educatieve en duurzame initiatieven in Vlaanderen en Brussel via nieuwsbrieven, website en Facebook, vormingen en netwerkmomenten

En nu aan de slag

Elk bestuur vindt wel een geschikte actie. Of het nu nauwkeuriger opvolgen is wat er verbruikt wordt, investeren in hernieuwbare energie, op zoek gaan naar kleinere ingrepen die toch wel een impact hebben of met leerlingen gebruikmaken van een energiekoffer ..., het klimaat is belangrijk! Het is mooi meegenomen, als je er dan ook nog geld mee kunt besparen. Niemand heeft nu nog een reden om er niet aan te beginnen. ◀◀

Partners bij de infosessie:

Marleen Decuyper

marleen.decuyper@katholiekonderwijs.vlaanderen

Stafmedewerker Dienst Bestuur & organisatie

GELOVEN VANDAAG

HOEKSTENEN VORMEN

Ik schrijf dit stukje op het moment dat onze samenleving de impact van de coronapandemie volop aan het verwerken is. Je weet wat dat inhoudt, want je hebt het zelf meegemaakt: mensen werken massaal van thuis uit of gaan met een klein hart naar hun werkplek, ons onderwijs schakelt massaal en letterlijk van dag op dag om naar online lesgeven, dokters en verplegers draaien overuren om zieken te verzorgen, elke dag kloppen de televisiejournals nieuwe kijkcijferrecords ...

Het gebeurde in de eerste week van de coronacrisis. De strikte maatregelen waren nog maar net ingevoerd. Ik ging naar de plaatselijke supermarkt. Tot mijn stomme verbazing ontdekte ik dat hamsteren echt bestaat. Ruzie om parkeerplaatsen, lege rekken in de winkel, overvolle karren die ongeduldig naar de kassa werden geduwd: plots werd me duidelijk dat we als samenleving weleens volledig door elkaar geschud zouden kunnen worden. En plots werd een heel banale vraag - "Waar staan de blikjes tomatenpuree?" - een vraag die een winkelbediende in haar beroepstrots krenkte. "Normaal staan ze hier, meeneer. Maar ze zijn allemaal weg. En ik vulde ze al drie keer aan, maar telkens stapelen mensen ze per dozijn in hun kar. Het is niet meer te doen ..." De bediende verontschuldigde zich, draaide zich om en probeerde een ander rek weer wat op orde te krijgen.

Ik moest elke keer aan haar denken, wanneer tijdens de crisis opgeroepen werd om mensen in de bloemetjes te zetten die plichtsbewust - soms duidelijk meer dan dat - hun taken bleven uitoefenen en daardoor onze samenleving overeind hielpen te houden. Soms waren dat mensen van wie iedereen de naam en het gezicht kende, maar het vaakst ging het om mensen die anoniem zijn. Ja, zeker ook leraren, die overuren draaiden om hun leerlingen op de best mogelijke manier te kunnen blijven begeleiden. En natuurlijk ook dokters, verplegers en andere zorgverleners, die tot het uiterste gingen om onze zieken te genezen. Tegelijkertijd werd het ook stilaan duidelijk hoe belangrijk het voor ieder van ons was dat winkelbedienden, vrachtwagenchauffeurs, vuilnisophalers ... hun werk deden, ook al waren ze zelf vaak bang of ongerust over hun gezin, hun ouders, hun vrienden.

Dat besef katapulteerde me meteen terug naar de tijd toen ik nog zelf voor de klas stond. Ik gebruikte toen vaak de kinderbijbel *Woord voor woord*. Één van de bijbelverhalen die auteur Karel Eykman daarin navertelt, gaat over een discussie tussen Jezus en enkele schriftgeleerden. Jezus vraagt op een bepaald moment aan de schriftgeleerden wat het betekent dat in de Schrift te lezen staat dat 'de steen die de bouwers afkeurden nu de hoeksteen geworden is' (Lucas 20, 17-18). Eykman vult de betekenis van het verhaal eigenlijk voor een stuk in. Hij vult immers aan met wat Jezus volgens hem nog zou kunnen hebben gezegd aan de leerlingen: "Op zo'n manier zou ik er voor de mensen willen zijn. Als een steen die nodig is; niet als een steen die de mooiste of de hoogste is."

"Ja, natuurlijk," denk je nu misschien, "ik zie al waar dit heen gaat: we zijn allemaal hoekstenen. Prima, mooi." Het klopt dat wij allemaal hoekstenen kunnen zijn. Het gaat echter niet alleen over onszelf. Die afgekeurde stenen die hoeksteen werden, die zaten en zitten ook op onze schoolbanken. Als we in pre-coronatijden over een 'hoeksteen van de samenleving' spraken, dan hadden we het meestal over grote figuren die in het midden van de publieke belangstelling staan: politieke leiders, bedrijfsleiders, academici ... Of we ons post-corona zullen blijven herinneren hoeveel anonieme hoekstenen er zijn, is maar de vraag. Misschien is het vooral belangrijk dat we ons blijvend herinneren dat het onze roeping is om ieder van onze leerlingen het besef mee te geven: "Zo kun jij er voor de mensen zijn. Als een steen die nodig is, niet als een steen die de mooiste of de hoogste is."

Tom Uytterhoeven
tom.uytterhoeven@katholiekonderwijs.vlaanderen
Stafmedewerker Dienst Identiteit & kwaliteit

IN DIALOG is het tijdschrift van Katholiek
Onderwijs Vlaanderen en verschijnt vijf keer per jaar
Redactieadres: Guimardstraat 1, 1040 Brussel,
indialoog@katholiekonderwijs.vlaanderen
Verantwoordelijke uitgever:

Lieven Boeve, directeur-generaal
Redactieraad: Guido François (a.i.), Henk de Baene,
Jürgen Grosemans, Rita Herdies, Marleen Lippens,
Isabelle Buyse, Marleen Decuyper, Lien De Feyter,
Jan-Baptist De Smet, Tom Uytterhoeven,
Wilfried Van Rompaey, Ton van Weel

Abonnementen: **IN DIALOG** is gratis voor de
scholen en schoolbesturen aangesloten bij
Katholiek Onderwijs Vlaanderen. Leden betalen
voor een bijkomend abonnement 15 euro per jaar.
Voor niet-leden kost het abonnement 25 euro.
Abonnementen kunnen aangevraagd worden door
een e-mail te sturen naar

indialoog@katholiekonderwijs.vlaanderen

Afbeeldingen voor dit nummer werden onder meer
genomen in Coloma – Mechelen, Heilig Hart Tervuren,
OLVE Edegem, VBS Tongerlo

www.twitter.com/KathOndVla

www.facebook.com/KatholiekOnderwijsVlaanderen

Ontdek ons nieuw professionaliseringsaanbod
2020-2021 op www.nascholing.be

